

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 1, February 2023

www.historystudies.net

19. YÜZYILDA İNGİLTERE'DEN OSMANLI DEVLETİ'NE SEYAHAT ETMENİN ALTIN KURALLARI

*The Golden Rules of Traveling from England to the Ottoman State in the 19th
Century*

Dr. Öğr. Üyesi Muhsin ÖNAL

Yalova Üniversitesi

muhsinmengusoglu@hotmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 06.08.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.01.2023
DOI Number : 10.9737/hist.2023.1116

Atıf – Citation:

Muhsin Önal, "19. Yüzyılda İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne
Seyahat Etmenin Altın Kuralları", *History Studies*, 15/1, Şubat
2023, s. 57-82.

History Studies
www.historystudies.net

19. YÜZYILDA İNGİLTERE'DEN OSMANLI DEVLETİNE SEYAHAT ETMENİN ALTIN KURALLARI

The Golden Rules of Traveling from England to the Ottoman State in the 19th Century

Dr. Öğr. Üyesi Muhsin Önal

Öz

Tarihin her döneminde, insanın var olduğu her yerde farklı toplum ve kültürleri tanıma yönünde bir merak söz konusu olmuştur. Kuşkusuz bu merakı gidermenin en etkili yöntemi de seyahat etmektir. Ancak ziyaret edilecek ülke hakkında bilgi sahibi olmadan atılacak adımlar telafisi zor neticeler üretebilecektir. Önceden fikir edinmek ise daha rahat hareket etme imkânı sağlayacak, tedbir almayı kolaylaştıracaktır. Bu sayede muhtemel sıkıntılar asgari düzeye indirilebilecektir. Özellikle de günümüze kıyasla teknolojik imkânların yetersiz, toplumsal iletişimin daha alt seviyede olduğu geçmiş dönemlerde bu husus daha fazla önem arz etmektedir. Erişilebilirliğin dolayısıyla da bilgi edinmenin hayli güç olduğu dönemlerde farklı toplumlar hakkında malumat sahibi olmanın en etkili yöntemlerinden birisi geçmiş tecrübelerden istifade etmektir. Geçmiş tecrübeler ise sadece sözlü değil, yazılı kaynaklar vasıtasıyla da ulaşılabilmektedir. Her ne kadar seyahatnameler, biyografi türündeki çalışmalar ve farklı türden eserler yazılı literatür kapsamında değerlendirilebilecekse de bu çalışmada yazılı kaynak olarak bir el kitabı üzerinde durulacaktır. Zira tıpkı günümüzde olduğu gibi geçmiş dönemlerde de seyahate çıkacaklara yardımcı olacak bu türden rehber kitaplar mevcuttur. Kılavuz eser niteliğindeki bu el kitapları ziyaret edilecek coğrafya ile ilgili her türden bilgiyi içermektedir. Bu çalışmada da Avrupalıların işini kolaylaştırmak ve onlara yol göstermek amacıyla 1854 yılında İngiltere'de kaleme alınan bir el kitabı göz önüne alınarak Osmanlı Devleti'ne yönelik seyahatlerde dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğuna değinilecektir.

Anahtar kelimeler: El kitabı, Murray Yayınları, seyahat, Osmanlı Devleti

Abstract

In every period of history, wherever people exist, there has been a curiosity to know different societies and cultures. Undoubtedly, the most effective way to satisfy this curiosity is to travel. However, the steps to be taken without knowing about the country to be visited can produce results that are difficult to compensate. Having an idea beforehand will provide the opportunity to act more comfortably and make it easier to take precautions. In this way, possible problems will be minimized. As compared to today this issue is more important especially in the past periods when technological opportunities were insufficient and social communication was at a lower level. One of the most effective methods of obtaining information about different societies in times when accessibility and thus obtaining information is very difficult is to take advantage of past experiences. Past experiences can be reached not only orally but also through written sources. Although travel books, biographies and different kinds of works can be evaluated within the scope of written literature, in this study a handbook will be emphasized as a written source. Because, just like today, in the past there were such guidebooks that would help those who would travel. These handbooks, which are as guide works, contain all kinds of information about the geography to be visited. In this study, it will be mentioned what should be considered in travels to the Ottoman Empire considering a handbook written in England in 1854 in order to facilitate the work of Europeans and to guide them.

Keywords: Handbook, Murray Publications, travel, Ottoman State

Giriş

Günümüzde turizm kavramıyla eş değer kabul edilen, bir yerden bir yere gitmek ve yolculuğa çıkmak gibi anlamlar taşıyan seyahat etmek eyleminin sadece eğlenmek için değil aynı zamanda belirli maksatlar doğrultusunda gerçekleştirildiği, bu maksatlardan birisinin de gezmek ve bu sayede görerek bilgi edinmek olduğu bilinmektedir.¹ Ne var ki edinilecek bilginin kişiye katkı sağlayabilmesi için tesadüfi yahut arızı yöntemler yerine, bilinçli daha doğru bir tabirle belirli bir birikim ve tecrübeye dayalı vasıtaların tercih edilmesi gerekmektedir. Bilinç ve tecrübe ise ancak doğru bir planlama neticesinde oluşacaktır. Nerede nasıl davranılacağını bilmek, kriz anlarında süreci sağlıklı bir biçimde yönetebilmek, kısacası işi şansa bırakmadan hareket etmek ciddi bir ön hazırlık safhasını gerektirmektedir. Başka bir coğrafyada yani dış dünyada, farklı toplumsal dinamikler ve sosyal olgular karşısında, kültür şoku yaşamamak, tereddüde düşmemek ve doğru adımları atabilmek için son derece gerekli olan bu ön hazırlık süreci planlı ve belirli bir programa bağlı gezi fikrini doğurmuştur. İlk kez 17. asırda ortaya atılan bu fikrin özellikle Avrupa’nın elit kesimleri arasında hızlı bir karşılık bulduğu ve benimsendiği bilinmektedir.²

17. yüzyılda başka bir devletin topraklarında vakit ve para harcamayı zevk haline dönüştüren Batılı yeni burjuva sınıfının yanı sıra, tüccarların da yine bir maksat doğrultusunda seyahatler düzenlediklerine şahit olunmaktadır.³ Ancak onların hedefi harcamaktan ziyade kazanmaktır. Dolayısıyla alım satım yapan tüccarların seyahatlerini planlı bir gezi çerçevesinde değerlendirmek çok doğru olmayacaktır. Geniş halk kitlelerine son derece uzak olan her iki fikrin de sınırlı bir grup tarafından hayata geçirilmesinin temel nedeni, gündelik yaşamın henüz çalışmak ve boş vakte sahip olmak şeklinde net bir ayrımla ikiye bölünmemiş olmasındandır.⁴ Batı’da Sanayi Devrimiyle birlikte zenginliğin farklı toplum katmanlarına yayılması gezi kültürü konusunda da ciddi bir dönüşümün yaşanması sonucunu doğurmuştur. Seyahat etmek lüks bir sosyal olgu olmaktan çıkmış çok daha geniş kitlelerin hayatının bir parçası haline dönüşmüştür.⁵ Daha doğru bir ifadeyle, özellikle 16. ile 19. yüzyıllar arasında “*Büyük Tur*” şeklinde nitelendirilen ve ekseriyetle İngiliz soylu sınıfından genç erkeklerin bir tür eğitim faaliyeti olarak Avrupa’yı sokak sokak dolaşma fikrine dayalı kültür seyahatlerinin mahiyetinde önemli bir değişim söz konusu olmuştur.⁶

Başlangıçta bir kuzey ülkesi olan İngiltere’nin kültür hayatına ve toplumsal dinamiklerine hâkim seçkinlerin güneyde yer alan İtalya’ya dair meraklarıyla şekillenen “*Büyük Tur*” bireylerin olduğu kadar bir ulusun da öyküsü olarak öne çıkmıştı. Zira İtalya, İngiliz soylularının okumalarından aşına oldukları kadim Grek ve Roma geleneklerinin etkisiyle tasarlanmış sayısız abide ve sanatsal esere sahipti.⁷ Ne var ki yukarıda da zikredildiği üzere zamanla seyahat etmek deyince bu kültürel merak ve beklentinin yerini farklı saikler almaya başlamıştı. Dinlenmek ve gündelik hayatın rutinlerinden uzaklaşmak şeklinde bir evrilme neticesinde seyahat etme fikrinde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştı. Modern dünyanın ve sanayileşme olgusunun fitilini ateşlediği bu

¹ Sasha D. Pack, “Tourism and the History of Travel”, *Journal of Tourism History*, C. 14, S. 1, Haziran 2022, s. 108-109.

² Charles R. Goeldner-J. R. Brent Ritchie, *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, Wiley Publications, New Jersey 2006, s. 29-47.

³ Seyit Ahmet Solmaz, “Turizmin Doğuşu: Sosyolojik Bir Olgular Olarak Turizm Nasıl Ortaya Çıktı?”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, C. 5, S. 19, Ekim 2019, s. 876.

⁴ Tunca Toskay, *Turizm-Turizm Olayına Genel Yaklaşım*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 78.

⁵ John Urry, *Turist Bakışı*, Çev: İbrahim Yıldız & Enis Tataroğlu, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2009, s. 37-73.

⁶ Emre Çelik, *Osmanlı’nın Ecnabî Misafirleri: Seyyah-Turist, Güzergâh ve Devlet*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2019, s. 11.

⁷ Giovanna Cesarani vd., “British Travellers in Eighteenth-Century Italy: The Grand Tour and the Profession of Architecture”, *The American Historical Review*, C. 122, S. 2, Nisan 2017, s. 425.

durum günümüzdeki anlamıyla bir turizm kavramının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştu.⁸ Üstelik bu sefer Avrupa sınırlarını aşan bir tecrübeye şahit olunacaktı. Kuşkusuz Batılıların farklı coğrafyaları, bilhassa da doğu topraklarını keşfetme çabası çok daha eski tarihlere uzanan bir geçmişe sahipti. Henüz 12. asırda Avrupalı gezginlerin Anadolu'ya seyahatler tertip ettikleri bilinmekteydi.⁹ 13. yüzyılın maceraperest seyyahı Marco Polo'yla birlikte hedef kıtaların sınırları daha da genişleyerek Uzak Doğu'ya kadar uzanmıştı.¹⁰ Lakin doğuya ve hiç şüphesiz Osmanlı topraklarına yönelik ziyaretlerin belirli bir plan dâhilinde ve daha sistematik bir biçimde gerçekleştirilmesi için 19. yüzyılı beklemek gerekecekti. Bahse konu olan süreçte, buharlı vasıtalar, seyahat acenteleri ve farklı coğrafyaları tanıtan kılavuz niteliğindeki el kitapları seyyahların işini kolaylaştırıp hızlandırmaktaydı.¹¹ Her ne kadar ticari maksatlarla olsa da ilk buharlı gemi "Comet" İskoçya'da denize indirildiğinde takvim yaprakları 1812 yılını göstermekteydi.¹² Dünyanın ilk seyahat acentelerinden birisi olan Thomas Cook'un şirketinin turistik gezileri başlattığı tarih ise 1841'di.¹³ 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti daha doğru bir tabirle İstanbul da seyyah ve turistler için bir cazibe merkezi haline dönüşmüştü. Nitekim 1888 yılında Şark Ekspresi'nin faaliyete geçmesiyle Avrupa ile doğrudan irtibat sağlanabilmişti. Bahsi geçen tarihte İstanbul ile Viyana arasında karşılıklı yolcu seferlerine başlanmış dolayısıyla ulaşım imkânları hayli artmıştı.¹⁴

Diğer taraftan bütün bu tarihsel gelişim süreci içerisinde seyyah ve turistler için hazırlanan kılavuz kitaplar farklı bir noktada durmaktaydılar. Nitekim bahsi geçen el kitapları daha çok şahsi gayretleriyle seyahat edecek kimseler için hazırlandıklarından her türden detayı en ince ayrıntısına kadar okuyucularına sunmakta ve ziyaret edilecek ülke hakkında son derece geniş bir perspektiften bilgi vermekteydiler. Bir tür gezi planı sunan bu kitapları seyahatnamelerden ayıran en önemli hususiyet el kitaplarının seyyah ve turistlerin yolculuklarını kolaylaştırmak ve onlara yol göstermek maksadıyla kaleme alınmış olmalarıydı. Seyahatnameler ise gezgin merakıyla yola çıkan seyyahların şahsi tecrübelerine dayanan bir tür yolculuk hikâyeleriydi. Dolayısıyla seyahatnameler bilgi vermek ve yol göstermekten ziyade yazarının deneyimlerini aktarmak amacıyla kaleme alınmışlardı.¹⁵

Bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti üzerine gezi rehberi hüviyetindeki ilk kılavuz kitabın 1827 yılında Josiah Conder tarafından kaleme alındığı söylenebilir.¹⁶ Ancak Osmanlı Devleti'yle alakalı düzenli bilgiler sunan ve sistematik bir bakış açısına sahip kılavuz kitaplar için biraz daha beklemek gerekecekti. Nitekim 1840 yılında John Murray Yayınları tarafından "A Hand-book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople" adıyla yayımlanan rehber kitabın bu konudaki ilk örneklerden birisi olduğu

⁸ Gülsemin Koçer, "Turizm Tarihini Keşfetmek: Modern Turizmin Doğuşu ve Doğu'nun Cazibesi", *Near East Historical Review*, C. 10, S. 3, Temmuz 2020, s. 328.

⁹ Korkmaz Âlemdar, "Seyahatnamelerde Ankara", *Ankara Ankara*, Ed. Enis Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 245-253.

¹⁰ Muhsin Önal, *Cumhuriyetin Başkentinde ABD'li Misyonerler, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara-İstanos-Muratça İstasyonları*, Nobel Bilimsel, Ankara 2022, s. 118-119.

¹¹ Emre Çelik, "Osmanlı Topraklarına Yeni Bir Gezi Türü: 19. ve 20. Yüzyılda Cruise Gezileri", *CTAD*, C. 16, S. 32, Güz 2020, s. 403.

¹² John Armstrong-David M. Williams, "The Steamboat and Popular Tourism", *The Journal of Transport History*, C. 26, S. 1, Haziran 2005, s. 62.

¹³ F. Robert Hunter, *Tourism and Empire: The Thomas Cook & Son Enterprise on the Nile, 1868-1914*, *Middle Eastern Studies*, C. 40, S. 5, Eylül 2004, s. 28.

¹⁴ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 188.

¹⁵ Sibel Acar, "Konstantinopolis Nasıl Görülür? On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul", *İdealkent*, C. 8, S. 22, Eylül 2017, s. 671.

¹⁶ Reinhold Schiffer, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*, Editions Rodopi B.V., Amsterdam & Atlanta 1999, s. 35.

bilinmektedir.¹⁷ Müteakip senelerde yeni baskıları yapılan bu çalışmanın oldukça geniş bir perspektiften zengin bir içerikle hazırlandığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Kitabın editörlüğünü üçüncü kuşaktan gelen John Murray* yapmıştır.¹⁸ Murray aynı zamanda editörlüğünü yaptığı el kitabının yazımına da katkıda bulunmuştur. O, seyahat rehberleri hazırlamakla neyi hedeflediğini ise şu şekilde izah etmektedir: “*Yabancı bir ülkeye gittiğimde başka hiçbir yerde göremeyeceğim ne varsa onları keşfetme arzusu taşıyırım. Değerli olan ne varsa onu arar ve aradığımı bulursam onu kıymetli kılan nedenlerin peşine düşerim*”.¹⁹ Diğer taraftan bu makelenin konusunu teşkil eden Osmanlı Devleti’ne gerçekleştirilecek seyahatlerde dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğuyla alakalı kısımların yazar veya yazarları kesin bir biçimde belirtilmemişse de yayınevinin sahibi ve kılavuz kitabın editörü John Murray ile İngiliz diplomat David Urquhart** ve yine bir İngiliz vatandaşı olan arkeolog ve seyyah Charles Fellows’un*** söz konusu bölümlere katkı sundukları eserden anlaşılmaktadır.²⁰ Buna rağmen kitap için kesin bir yazar ismi zikredilmediğinden makale içerisinde el kitabına atıf yapılırken yazarı belli olmayan anonim eser kullanımına uygun kurallar uygulanacaktır. Netice itibarıyla bu makalede Osmanlı Devleti’ni ziyaret ederek araştırmalarda bulunmuş bazı seyyahlarla, Levant’ta**** yaşayan İngiliz vatandaşların gözlemlerine dayalı olarak hazırlanan bir tür derleme kılavuz hüviyetindeki John Murray Yayınlarının bahse konu olan eserinin 1854 tarihli baskısı göz önüne alınarak²¹ 19.

¹⁷ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “John Murray’ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon’u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed. M. Çağatay Özdemir ve Yunus Emre Tekinsoy, Türk Yurdu, Ankara 2016, s. 146.

* 1768 yılında bizzat birinci kuşaktan John Murray tarafından İngiltere’nin Londra şehrinde faaliyete geçen yayınevi kurucusuyla aynı isme sahiptir. Yayınevi son derece zengin ve geniş bir yayın çeşitliliğinin ardından 1836 senesinde kılavuz kitaplar basmaya başlamıştır. John Murray Yayınlarının Osmanlı Devleti hakkında yayımladığı ilk kılavuz kitap ise 1840 tarihlidir. Bu kitabın tekrar baskıları ise 1845 ile 1854 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bahse konu olan süreç yayınevinin kurucusu ile aynı adı taşıyan üçüncü kuşaktan torunu John Murray dönemine denk gelmektedir. III. Murray sadece editörlük vazifesini üstlenmemiş aynı zamanda kılavuz kitabın belirli kısımlarının yazımına da katkıda bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. John Murray, *John Murray III 1808-1892, A Brief Memoir by John Murray IV*, John Murray Publications, London 1919, s. 1-39.

¹⁸ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, Ed. John Murray, John Murray Publications, London 1854, s. 2.

¹⁹ Grainne Goodwin-Gordon Johnston, “Guidebook Publishing in the Nineteenth Century: John Murray’s Handbooks for Travellers”, *Studies in Travel Writing*, C. 17, S. 1, Ocak 2013, s. 44.

** David Urquhart’ın Osmanlı Devleti’ne yönelik ilgisi 1831 senesinde İstanbul’a elçilik vazifesiyle gönderilen Sir Stratford Canning’e eşlik etmesiyle başlamıştır. Urquhart, bir yıl elçilik memuru olarak görev yaptıktan sonra ülkesine dönmüş, 1833 yılında İngiltere adına ticari faaliyetler yürütmek amacıyla yolu birkez daha Osmanlı topraklarına düşmüştür. Urquhart’ın Osmanlı Devleti hakkındaki engin bilgisi de bu ziyaretlere dayanmaktadır. Kendisinin misafiri olduğu coğrafyalar hakkında basılmış kitapları da bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Çelik, “Urquhart David”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 180-181.

*** Antik çağda bugünkü Antalya ve Muğla kentlerini içerisine alan Türkiye’nin güneybatısındaki Likya bölgesinin kalıntıları keşfeden ve çok sayıda mermer heykeli İngiltere’ye taşıyan İngiliz arkeologtur. 1832 yılında İtalya, Yunanistan ve Orta Doğu’yu baştan sona dolaşarak söz konusu coğrafyalara ait eskizler çıkarmıştır. Hazırladığı taslaklar sonradan farklı kitaplarda kullanılmıştır. Bkz. <https://www.britannica.com/biography/Charles-Fellows> (E.T. 27.12.2022).

²⁰ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 2-13.

**** Latince bir kavram olan Levant güneşin doğduğu yönü tasvir eden bir anlama sahiptir. Coğrafi olarak ise sınırları kesin bir biçimde tayin edilmemekle birlikte hayli geniş bir bölgeyi kapsamına almaktadır. İlk etapta kıyı Ege ve adalar bölgesi ile Akdeniz için kullanılan tabirin zamanla daha geniş bir coğrafi bölgeyi çağrıştırarak Toros Dağları’nın güneyinden başlayıp Orta Doğu’ya uzanan toprakların önemli bir kısmını içerdiği bilinmektedir. Doğuda Mezopotamya, güneyde Arabistan çölleri, batıda ise Akdeniz Levant sınırları içerisinde yer almaktadır. Kafkas coğrafyası, Arap Yarımadası’nın batı ve kuzey kısımları ise Levant bölgesinin dışında kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Şerafettin Turan, “Levant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul 2003, s. 145.

²¹ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 6.

yüzyılda İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne yönelik seyahatlerde göz önüne alınması gereken temel hususlardan bahsedilecektir.

1. Osmanlı Devleti'ne Seyahat Etme Konusunda Genel İpuçları

John Murray Yayınları tarafından Osmanlı Devleti'ne yönelik seyahatleri kolaylaştırmak ve seyyahlarla turistlere kılavuzluk yapmak amacıyla yayımlanan el kitabı işe Osmanlı Devleti'ne seyahat etme konusunda bazı ipuçları vererek başlamıştır. Buna göre tıpkı Avrupa'nın tamamında, Acem ülkesi ve Orta Asya'da da şahit olunduğu üzere Anadolu'nun büyük bir kısmında insanlar at sırtında seyahat etmekteydiler. Tek bir atla yirmi hatta yirmi beş mil yol katedilebilmekteydi. Posta atlarıyla ise on ila on sekiz millik yolculuk sonrasında hayvanları değiştirmek kaydıyla altmış mile kadar yolculuk gerçekleştirilebilmekteydi. Rehber kitapta ayrıca hızlı bir seyahat için günde yüz, çok hızlısı için ise yüz elli mil yolculuk gerçekleştirmek gerektiğinden bahsedilmektedir. Öte yandan dört beş gün içerisinde altı yüz, on gün sonunda ise bin iki yüz mil sürüş yapmak kahramanlık olarak addedilmekte ve büyük beceri istemekteydi. Zaten böylesine bir başarı çok fazla şahit olunan bir hadise değildi.²² El kitabında da ifade edildiği üzere çok eski tarihlerden itibaren yerkürenin neredeyse tamamında at kendisinden binek hayvanı olarak yararlanılan en önemli vasıtalardan birisiydi. Bununla birlikte dönemi itibarıyla değerlendirildiğinde önemli mekanik unsurlar olarak öne çıkan ve burada bahsi geçen binek hayvanının gücüyle kendisinden istifade edilen arabaların tarihi de neredeyse atın insanoğlu tarafından keşif mazisi kadar eskidir. Zira adeta yürüyen bir makine hüviyetindeki tahta arabasının tarihinin MÖ 2000'li yılların sonuna kadar uzandığı bilinmektedir.²³ Ayrıca arabalarının savaşlarda çok sayıda ve düzenli bir biçimde kullanıldığında takvim yaprakları MÖ 1274 senesini göstermekteydi. Söz konusu tarihte gerçekleştirilen Kadeş Savaşı'nda Hititler yaklaşık üç bin beş yüz at arabası ile Mısırlıların karşısına çıkmışlardı.²⁴ Diğer taraftan binek hayvanlarının bilhassa da atın gerek kısa gerekse de uzun mesafeli seyahatlerde kullanım serüveni ve popülaritesi Neolitik dönemden Orta çağa kadar uzanan süreçte hız kaybetmeden devam etmiştir.²⁵ Hatta bu trend buhar çağı olarak da isimlendirilebilecek Sanayi Devrimi sonrası dönemde de etkisini kaybetmemiştir. Nitekim 19. yüzyılda Avrupa'da özellikle şehir içi ulaşımında turistik maksatlarla kendilerinden en çok istifade edilen vasıtaların başında faytonlar ve en fazla altı beygirin çektiği yük arabaları gelmektedir.²⁶ Aslında bu ilgi bir tür gelenek veya kültürel miras olarak günümüzde de etki ve gücünü korumaktadır. Mesela Türkiye'de özellikle de turizm bölgelerinde çok sayıda gösterişli atın renkli ve egzotik tasarımlarla arabesk bir görünüm arz eden faytonları çektiği ve turistlerin ciddi bedeller ödeyerek bu vasıtaları kullanarak kısa şehir turları attıkları bilinmektedir.²⁷ Benzer bir durum Batı için de geçerli olsa gerek ki bugün Avrupa'nın pek çok ülkesinde hayvan hakları savunucuları atların taşımacılıkta kullanılmasının yasaklanması için ciddi protestolar sergilemektedirler.²⁸

Kılavuz kitapta at ile seyahat etmenin Anadolu halkı için ne derece önem arz ettiği bilgisiyle birlikte bu tarz bir yolculuğun cefa, risk, zahmet ve büyük bir yorgunluğa gebe olduğundan da

²² *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 9.

²³ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev: Füsün Doruker, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 335.

²⁴ Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 235.

²⁵ Didar Sarı Çallı, "Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu", *Turizm ve Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 1, Ocak 2015, s. 8-12.

²⁶ Muhuttin Doğan, *On Dokuzuncu Yüzyıl İngiliz Seyahat Edebiyatında Osmanlı'nın; Osmanlı Seyahat Edebiyatında da Avrupalıların Yansımaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 128.

²⁷ İlkey Taş Gürsoy, "Horse-Drawn Carriages: Sustainability at the Nexus of Human-Animal Interaction", *Journal of Sustainable Tourism*, C. 28, S. 2, Ocak 2020, s. 204-205.

²⁸ Fernando Vergara-Tamara A. Tadich, "Effect of the Work Performed by Tourism Carriage Horses on Physiological and Blood Parameters", *Journal of Equine Veterinary Science*, S. 35, Ocak 2015, s. 213.

söz edilmektedir. Rehberde ifade edildiği şekliyle at üzerinde yolculuk yapmak insanların tamamı için ilgi çekici bir oyalanma veya eğlence biçimi değildir. Hatta lüks ve konforlu bir hayata, şatafata karşı kayıtsız kalan ve direnç sergileyenler bile şahit olduklarına tahammül edemeyebileceklerdir. Nitekim tekerlekler üzerinde yolculuk yapanlar umumiyetle bitkin düşecek ve ateşli hastalıklara maruz kalabileceklerdir. Neyse ki hedefe ulaştığında yolcu adeta yeniden canlanacak, sıhhatine sıhhat katacak, sınırlarına hâkim olmaya başlayacak ve bambaşka bir ruh haline bürünecektir.²⁹

Rehberde atla gerçekleştirilen seyahatlerin bir dizi olumsuzluğa gebe olduğu belirtilmekle birlikte bu tarz bir yolculuğun önemli avantajlar teşkil ettiği ve neticesinde huzura kavuşulacağı söylenerek adeta turist ve seyyahların cesaretinin arttırılmasına çalışılmıştır. Zira el kitabının kaleme alındığı dönemde ulaşımda hâlâ yük hayvanlarının egemenliği diğer vasıtalara göre daha fazla hissedilmektedir. Dolayısıyla seyyah, turist ve maceraperestlere rehber kabilinden kaleme alınan bir kitabın insanları yolculuğa ve yeni serüvenlere atılma konusunda teşvik etmekten başka şansı bulunmamaktadır. Üstelik el kitabında bahsi geçen ve insanları heyecana sevk edeceği ifade edilen at yolculukları Türk topraklarının vazgeçilmezidir. Zira kitapta da iddia edildiği üzere 19. yüzyılda Anadolu'ya daha doğru bir ifadeyle Osmanlı coğrafyasına seyahat edecek her kim varsa er ya da geç bu tecrübeden kendi payına düşeni alacaktır. Zira Türklerin ana yurdu olan Orta Asya, konargöçer hayatı onlara gayet iyi bir biçimde öğretmiştir. Türkler burada edindikleri tecrübeyi yeni yurtlarına da taşımışlar ve asırlarca göçebe hayatı sürdürmüşlerdir. Göçebe kültür ise Türklerle adeta at ile yapışık bir hayat sürmeyi zorunlu kılmıştır.³⁰ Atın Osmanlı Devleti için bir yük hayvanı ve seyahat aracı olarak ne kadar önem arz ettiğini ortaya koymasından dolayı 19. asırda Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Mihaliç (Karacabey) kazalarındaki at çiftliklerinde yetiştirilen hayvanların çeşit, nitelik ve niceliği hakkında malumat sahibi olmak yeterlidir.³¹ Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti sınırları dahilinde dört milyon civarında at bulunduğu göz önüne alındığında bu değer daha da artmaktadır.³²

At ve at yolculuğu ile ilgili bu detaylı ve eğlenceli çıkarımlardan sonra el kitabında doğuda rahat ve sıkıntısız bir biçimde seyahat etmek için ülkenin kural ve geleneklerine göre hareket edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kitabın iddiasıyla bunu tespit etmek kolaydır ancak uygulamak hayli güçtür. Çünkü bu durum ziyaret edilecek ülkeye adım atmadan önce her türden meseleyle ilgili ciddi bir deneyim ve bilgi birikimini gerektirir. Ancak ideal olan sabit bir mekânda çalıştığı işletmenin çeşitli işlevlerini yerine getiren görevlilere benzer bir role bürünmüş kimseler eşliğinde gezintilere devam etmektir. Bu şekilde ziyaretçiye lazım olan ve onun rahat etmesini sağlayacak her türden araç ve gerece ulaşma imkânı bulunacaktır. Dolayısıyla ziyaretçi yaşanabilecek güçlüklerden neredeyse tamamen kurtulabilecektir. Böylece çölde de tıpkı kalabalık şehirlerde olduğu gibi adeta bir yuva sahibi olunacaktır. Kitapta belirtildiğine göre bu durum çok gezen birisinin kendisini rahat hissetmesi sonucunu doğuracağı gibi doğunun karakteristik özelliklerinin temelini teşkil eden aile bağları ve göçebe varoluşunun birleşimi hakkında da kişiyi bilgi sahibi yapacaktır. Yine kitabın ifadesiyle uzaktan çok karmaşık görünen bu sorgulamalar, geleneksel uygulamalar bilindiği takdirde sade ve basit hale gelecektir. Hatta ziyaretçi kendisini misafir olduğu toprakların halklarıyla benzer bir konuma oturduğunda onlarla aynı şeyleri hissedeceği için çok daha huzurlu ve mutlu olacaktır. Burke, “*Sublime and Beautiful*” başlıklı eserinde, bir insanın karakterini anlamak istediğinde, attığı her adımda muhatabını taklit

²⁹ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 9.

³⁰ Şayan Ulusan Şahin, “Türk Kültüründe At Arabası (At Arabalarının Dili)”, *Bilgi*, S. 32, Kış 2005, s. 165.

³¹ İsmail Yaşayanlar, “19 ve 20. Yüzyıllarda Kirmasti ve Mihaliç Kazalarında At Yetiştiriciliğine Dair Veriler”, *OTAM*, S. 37, Bahar 2015, s. 379-387.

³² BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *İrade Meclis-i Mahsûs*, (BOA. İ. MMS.), 65/3057, 31 Aralık 1879 (1297.M.17).

eden, sesinin tonunu yakalamaya çalışan hatta o insan gibi görünmeye çalışan eski bir filozoftan bahseder. Bir gezgin için asla bundan daha iyi bir kural konmamıştır.³³

Rehberde kendi kültür, gelenek ve alışkanlıklarından farklı bir ortama giren kişilerin tatbik edilmesi gereken bir uygulamadan bahsedilerek aslında son derece önemli bir gerçek de itiraf edilmektedir. Buna göre bağımsız seyahat etmek önemli bir bağımlılığa yol açmaktadır. Zira farklı coğrafyalarda huzurla ve güven içerisinde seyahat etmenin en belirgin kurallarından birisi de benzeşmektir. Günümüz dünyasında çok da karşılığı olmayan bu benzeşme, misafiri olunan topraklarda yaşayan halkla derin bağlar ve samimi bir iletişim kurarak tesis edilebilecektir. Kuşkusuz el kitabında benzemek denilirken tek tipleşme kastedilmemektedir. İnsanların kendi kimlik değerlerinden sıyrılıp tamamen farklı bir role bürünerek egemen unsurların taklitçisi konumuna indirgendikleri bir tür benzeşmenin³⁴ seyyahlara herhangi bir zararı olmayacaktır. Onlarınkisi geçici bir hevestir ve vazife tamamlanınca benzeşme de neticelenecektir. Aslında söz konusu kavramla anlatılmak istenenin ne olduğu 18. yüzyıl düşünürlerinden Edmund Burke'a atıfta bulunularak izah edilmeye çalışılmıştır. Buna göre seyyahattan beklenen analiz ve sentez yeteneğini konuşurarak bir filozof bilgeliğinde hareket etmektir. Zira bilgelik insana dair bütün soru işaretlerini ortadan kaldıracak yegâne vasıtaadır.³⁵

El kitabında Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirilecek yolculuğu cazip kılacak hususlara değinilirken neden böylesine bir tercihte bulunulmasına dair somut örnekler de verilmiştir. Buna göre göçebe varoluş kesinlikle diğer hayat tarzlarından daha keyiflidir. Zira toprak anayı tanımak, kişinin kendisini onun çıplak koynuna bırakması bambaşka bir tecrübedir. Ayrıca bakir bir coğrafyada toprak ananın çocuklarıyla yani ormancı, ova köylüsü veya dağ çobanı ile beklenmedik şekilde bir araya gelinebilecektir. Bir diğer seçenek de gezginin tıpkı kendisi gibi akşam yemeğini paylaşabileceği adı, ırkı ve doğum yeri bilinmeyen yorgun bir başka seyyaha rast gelmesidir. Bu sayede yolculuk süresince yaşanan maceralar, kent merkezlerinde şahit olunan manzaralar konusunda bilgi paylaşımında bulunulabilecektir. Ne var ki hiçbir şey yolcuya uzun bir günün yorgunluğunun ardından çadırında istirahat edip uykuya dalmaktan daha fazla zevk vermeyecektir. Adeta sihirli bir çemberin etrafına yayılan ve gösterişli bir bezin üzerinde yükselen o seyyar evi tanımak onunla yoldaş olmak harikulade bir tecrübedir. Çadırın kurulmasına yönelik hazırlık ise kişinin becerisini ve kendisine olan güvenini artırır. Hazırlık sürecinde öncelikle kalın kordon ipler yere çakılan kazıklara dolanır. Çadır kendisinden beklenen biçimi aldıktan sonra fistolarla süslenmiş bez kumaş genişçe etrafa yayılır, mozaik desenli kilimler ve top yastıklar zemini süsler. Ardından seyyar evin içerisine girilir ve usulca yere uzanılır. Geriye alacakaranlığın son parıltısına bakmak, hayali olmayan, herhangi bir boşluk bulunmayan, doğayla sakin bir biçimde iletişim kurmak kalmıştır. Bu, insandan ve her türlü dış etkiden uzak, sessiz ve huzur dolu bir gözlemdir. Ayrıca bu sayede kasvetli olmasa da önem arz eden, derinlikli bir hâl taşıyorsa da doğal ve hakiki olan zihni bir olgunluk kazanılır. Önünde bu şekilde bir resim varken, her zaman meşgul olan Batılı, böylesine bir varoluşu alışkanlık haline getiren ve bu nedenle hayatının merkezine ancak yalnızlıkta bulunabilecek sakinliği taşıyanların zihin yapısına geçici de olsa kavuşur. Bu, aynı zamanda Avrupalının kendi yarattığı durum dünyasından kaçarak, evreni ziyaret edip bir müddet içinde kalabildiği ve onunla kelimelerin olmadığı bir dilde sohbet edebildiği andır.³⁶

³³ A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia, s. 10.

³⁴ Mehmet Karaca, "Küresel Dünyada Kültürler Arası İletişim ve Değişen Medyanın Rolü", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 13, Bahar 2015, s. 152.

³⁵ Özlem Bağdatlı, "Bilgellik ve Felsefe İlişkisi", *Kesit Akademi Dergisi*, C. 4, S. 16, Sonbahar 2018, s. 281.

³⁶ A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia, s. 10-11.

El kitabının canlı ve zengin bir tasvirle okuyucusuna sunduğu yukarıdaki satırlar Batı’nın sakin ve durgun bir hayata duyduğu özlemin itirafı niteliğindedir. Zira Sanayi Devrimi neticesinde endüstriyel manadaki hamleler, fabrikalaşma ve seri üretim kültürü gibi hususlar Batı insanını adeta bir mekanizmaya dönüştürmüş ve robotlaştırmıştır. Devrimle birlikte Avrupa’da doğadan, tabiatan, sosyal ve toplumsal hayattan kopartılmış bir insan nesli inşa edilmiş gürültü hayatın en temel unsuru haline dönüşmüştür. Dolayısıyla da 19. yüzyıl itibarıyla Avrupalının en çok aradığı şey sessizliktir.³⁷ Makineleştikçe duyarsızlaşan Batı insanının zamanla bir çıkış yolu aradığı ve kurtuluşu da bakır doğu topraklarında bulduğu gerçeğinden hareketle gezi rehberinde de nefes almak isteyen bir Avrupalının rotasını kesinlikle insanîyet, samimiyet, huzur ve doğallığın merkezi konumundaki Osmanlı topraklarına çevirmesi gerektiği açık yüreklilikle ifade edilmektedir. Ürettikçe zenginleşen, zenginleştikçe tüketimi artan ve adeta azgınlaşarak kıyasıya bir rekabet ve savaş haline giren Batılı devletleri kapitalizme taşıyan bu yolculuğun kültürden siyasete, çevreden sanata hayatın her alanına nüfuz ettiği gerçeği göz önüne alındığında³⁸ 19. yüzyılda Avrupalılar için Osmanlı topraklarına gerçekleştirilecek bir seyahatin manası daha rahat kavranır hale gelmiştir.

Sonuç itibarıyla John Murray Yayınları tarafından basılan kılavuz kitabın Osmanlı Devleti’ne gerçekleştirilecek seyahatlere dair ipuçlarını içeren kısmında genel olarak teşvik edici ve cesaretlendirici bir dil kullandığı ifade edilebilir. Aslında bu durum bir kenti yahut ülkeyi tanıtmak, ziyaret edilmesi hedeflenen bölgeyle alakalı bilgi vermek maksadıyla kaleme alınan ve bir tür rehber özelliğine haiz tüm basılı materyallerin ortak özelliği olarak kabul edilebilir. Zira kılavuz kitaplar turist ve seyyahlar için ilgi çekici olan ne varsa tamamını gözler önüne sermeyi vazife edinmişlerdir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde bizzat üçüncü kuşaktan John Murray’ın editörlüğünde yayımlanan rehber kitabın da benzer bir temayülle kaleme alındığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kılavuz kitaptaki ilk ipucu Osmanlı topraklarında atla seyahat etmenin zaruri bir durum olduğu, seyyah ve turistlerin bu duruma hazırlıklı hareket etmeleri hakkındadır. Bu dayanılması güç ve zahmetli olmakla birlikte hızlı yol alabilmek için son derece gerekli bir tecrübelerdir. İkinci ipucu kural ve geleneklerle ilgilidir. Kılavuz kitap ziyaret edilecek tüm coğrafyalardakine benzer şekilde Osmanlı Devleti’nde de halkla kaynaşmak, rahat ve güven içerisinde hareket etmek için ziyaretçilerin aidiyetlerini kaybetmeden, kendi kimlik ve değerlerini koruyarak geçici bir benzeşme yaşamalarının olumlu neticeler üreteceğini iddia etmektedir. Kitapta söz konusu edilen son ipucu ise göçebe varoluş hakkındadır. Bu aslında Batı dünyası için de bir tür öze dönüştür. Bu sayede Başta İngiltere olmak üzere sanayileşme yolunda ciddi adımlar atmış, yerleşik düzeni ve gürültülü hayatı büyük oranda içselleştirmiş Batılı devletlerin halkları kısa ve geçici bir süreliğine de olsa unuttukları bir gerçekle yeniden yüzleşme imkânı elde edeceklerdir.

2. Osmanlı Devleti’ne Gerçekleştirilecek Seyahatler İçin Gerekli Olan Temel Malzemeler

Gezi rehberinde Osmanlı topraklarına seyahat etmeyi cazip kılan hususlardan bahsedilip bu yolculuğu teşvik edici bilgiler verildikten sonra sıra ziyaret esnasında ihtiyaç duyulacak temel malzemelere gelmiştir. Rehberde dile getirilen en lüzumlu şey bir çadırıdır. Kadim şehirler ve en çok ilgi gören yerler genellikle modern kentlerden veya hanlardan uzaktır ve iyi bir çadır, yolcuyu şehre bağımlı kalmaktan fazlasıyla korur. Çadırın sugeçirmez bir malzemedan yapılmış olması arzu edilir. Öte yandan direktten direğe asılabilen ve zemin ıslakken kendisinden faydalanılabilecek bir hamak da pratik sonuçlar üretebilir. Ayrıca el kitabında ifade edildiğine

³⁷ Arzu Parten, “Kent ve Sessizlik”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 5, Haziran 2017, s. 8.

³⁸ Gürhan Uysal-Davut Ateş-İsa İpçioğlu, “Industrial Revolution: Impetus Behind the Globalization Process”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 15, S. 2, Aralık 2008, s. 41.

göre Osmanlı topraklarında kilim temin etmek kolaydır. Buna rağmen seyyahın yanına bir şilte alması en doğru olanıdır. Yine su ısıtmak, basit yemekler pişirmek ve çay yapmak için küçük bir kap bulundurulmasında yarar vardır. Kitapta fenerin de unutulmaması gerektiğinden söz edilmektedir. Bir diğer bahis konusu da ararottur.* Ararot seyyahlar için taşınabilirliği ve kullanılabilirliği açısından en faydalı yiyecektir. Beş dakika içerisinde hazırlanabilir. Üstelik bunun bir kâsesi, seyyah mola verdikten sonra çadırın kurulması, ateşin yakılması ve yemek pişirme süreci gibi genellikle bir iki saat sürecektir akşam yemeği hazırlığı müddetince iştahın kapanmasını engelleyecektir. Pirinç olmazsa olmazlardandır. Çay ise sıcak yahut soğuk bu lüksün içerisinde en harikulade olanıdır. Rehber kitapta seyahat çantasında bir burgu taşımanın hayatı kolaylaştıracağı iddia edilmektedir. Zira bu burgu yüksekte bulunan herhangi bir sert cisme monte edildiğinde, giysiler nemli ve kirli zeminden korunacak saat, büyüteç ya da termometrenin asılabileceği bir askı işlevi görecektir. Gezgin aynı zamanda söküklere onarmak için gerekli terzilik malzemesini ve birkaç basit ilacı yanında bulundurmalıdır.³⁹

Çadırla başlayıp birtakım yiyecek ve içeceklerin tavsiyesi ile sona eren bu satırlar seyyah yahut turistlerin eşya konusunda portatif ve kolay taşınabilir, yiyecek ve içecek hususunda ise dayanıklı, besleyici, ucuz ve yaygın ürünlere yönelmeleri gerektiği yönünde önemli ipuçları barındırmaktadır. El kitabında yiyecek ve içeceklerle ilgili genel bir izahtan sonra seyyahın yolculuk kumanyasının önemli bir kısmını teşkil edecek erzakların detaylı bir listesi de verilmektedir. Kitaba göre zengin dükkanlara sahip Malta, İzmir, İstanbul ve Atina'da bol miktarda bulunabilecek bu ürünlerden ilki çaydır. Özellikle Malta ve Atina'dan rahatlıkla temin edilebilecek bu ürünün İstanbul'da da farklı çeşitlerine rastlamak mümkündür. Zaman zaman Odessa'dan kervan çayı da alınabilmektedir.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin Türk kültür tarihi açısından hayli önem arz eden çay ile tanışma tarihinin 13. ile 15. asırlara kadar uzandığı ifade edilebilir. Bahsi geçen dönem de Moğol akınları neticesinde Anadolu'ya taşınan bu bitkinin Türk topraklarındaki tüketim tarihi hayli yeni olsa da toplumsal manada bıraktığı etki dış dünya ile mukayese edildiğinde çok daha belirgin olmuştur.⁴¹ Bunun yanı sıra gezi rehberinde de ifade edildiği üzere İstanbul'da farklı çeşit ve lezzetlerde çaya ulaşılabilecektir ve bu imkânla 18. yüzyılda kavuşulduğu söylenebilir. Bahsi geçen dönem de Kırım ve Buhara'dan İstanbul'a taşınan göçmenlerin çayın gündelik hayattaki tüketimini sıradan hale dönüştürdükleri bilinmektedir.⁴² Bu arada el kitabında kendisinden söz edilen kervan çayı Çin'den Avrupa'ya kızaklarla taşınmaktaydı. Art arda sıralanmış çok sayıda kızakın adeta bir kervan görünümü arz etmesine bağlı olarak mevcut ismini alan bu çayın Avrupa yolculuğu büyük oranda Sibiryaya bozkırları üzerinden gerçekleşmekteydi.⁴³ Muhtemeldir ki bu seyahatin bir durak noktası da önemli bir liman kenti olan Odessa olmuştur.

Gezi rehberinde çikolatadan da bahsedilmektedir. Besleyici olması, kolay tedarik imkânı ve rahat taşınabilmesi itibarıyla bu ürünün mutlaka bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca her yerleşim biriminde satılan ve ucuza bulunabilen kahve de unutulmamalıdır. İyi kahve için İzmir tercih edilmelidir. Ne var ki katkısız kahve bulmak zordur. Üstelik bu tarz bir kahve bulunsa da

* Maranta denilen bir tür kamışla birlikte bazı farklı bitkilerden elde edilen ve daha çok bebeklere mama hazırlamak için kullanılan un çeşididir. Yazar burada söz konusu undan üretilen mamayı kastediyor olsa gerektir. Bkz. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 20.12.2022), ararot maddesi.

³⁹ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 12.

⁴⁰ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 14.

⁴¹ Rukiye Erşahin, "Bir Çay İçelim mi? Sosyokültürel Açından Çay", *Tourism and Recreation*, C. 3, S. 1, Haziran 2021, s. 56.

⁴² Kemalettin Kuzucu, *Bin Yılın Çayı, Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 46-47.

⁴³ "Russian Caravan Tea", *Scientific American*, C. 81, S. 10, Eylül 1899, s. 151.

yüksek bedeller ödemek gerekir.⁴⁴ Gezi rehberindeki İzmir vurgusu önemlidir. Aslında Osmanlı Devleti kahve ile ilk kez 16. yüzyılda İstanbul'da tanışmıştır.⁴⁵ Benzer şekilde İzmir'de de 16. yüzyılın ikinci yarısında kahve tüketildiği bilinmektedir. Kentte ilk kahvehane ise 17. yüzyılın ilk yarısında açılmıştır.⁴⁶ O dönemde İzmir'e kahve Yemen ve Mısır'dan üç direkt gemiler vasıtasıyla taşınmaktadır.⁴⁷ İzmir uzun süre başta İstanbul olmak üzere ülkenin muhtelif bölgelerine kahve dağıtımını konusunda merkez işlevi görmüştür.⁴⁸ Bu durum 19. yüzyıl için de geçerlidir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Yemen'den temin edilen kahve önce İzmir limanına taşınmakta buradan da İstanbul'a nakledilmektedir.⁴⁹ Bu konuda İzmir'i öne çıkaran husus ise bir körfez kenti olarak çok sayıda gemiyi limanında toplayabilecek kapasiteye sahip olmasıdır. Seyyah Tournefort'un ifadesiyle "İzmir Doğu'ya açılan en gösterişli kapıdır".⁵⁰ Ayrıca Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne gelen gemilerin önemli bir kısmının da İstanbul'dan ziyade İzmir'e yanaşması⁵¹ kenti gerek ticari gerekse de turistik manada öne çıkaran etkenlerden birisi olmuştur. Bu husus İzmir'i İstanbul'a alternatif olarak Avrupalı Levantenler için de bir cazibe merkezi haline dönüştürmüştür.⁵² Bir başka ifadeyle İzmir o dönemde dış dünyaya son derece açık bir kenttir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ihtiyacının önemli oranda ithalatta karşılandığı kahvenin iyisine İzmir'de rastlamak son derece olağan bir durumdur.

El kitabında bir seyyahın mutlaka yanında bulundurması gerektiği söylenen bir diğer yiyecek de kesme şekerdir. Ayrıca alkollü içeceklerden şarap, bira ve konyak da unutulmamıştır. Şarap için de adres İzmir olarak gösterilmiştir. Şiddetli sıtma nöbetlerinin yegâne ilacı olduğu iddia edilen biranın en lezzetlisi ise Galata'da Stampa'nın dükkanında bulunacaktır. Konyak ise özellikle ikramlık olarak bulundurulmalıdır. Zira Osmanlı vatandaşları şarapla mukayese edildiğinde konyak türü içkileri tüketme konusunda çok daha az çekingen davranıp tereddüt göstermekteledir. Hatta yolculardan bu türden içkileri sık sık talep ettiklerine şahit olunmaktadır.⁵³ Avrupa'da son derece tercih edilir bir alkollü içecek olan şarap için çok sayıda Levanten'in yaşadığı İzmir'in adres gösterilmesi hayli anlaşılır bir durumdur. 19. asırda Kordon Boyunda özellikle de Rumlara ait kahvehanelerde yoğun içki tüketimi ve satışı olduğu⁵⁴ göz önüne alındığında bu tercihi anlamlandırmak daha da kolaylaşmaktadır. Gezi rehberinde bahsi geçen Stampa aslen İtalyan olmakla birlikte oğlu Londra'da eğitim almış, İngilizceyi oldukça akıcı konuşan bir tüccardı. Dükkânı bir Avrupalının neredeyse aradığı her şeyi bulabileceği muhteşem bir depo hüviyetindeydi. Burada Avrupa'ya özgü malların farklı türlerine rastlamak mümkündü. Kısacası Stampa'nın yeri, yolu İstanbul'a düşen Frenklerin buluşma merkeziydi.⁵⁵

⁴⁴ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 14.

⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk Fî İhtiyârî'l-Ehakk/İhtilaf İçinde İtidal*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 65.

⁴⁶ Halil İbrahim Alparslan, "20. Yüzyılın Başında Kemeraltı Kahvehaneleri", *Ege Mimarlık Dergisi*, S. 62, Mart 2007, s. 24-27.

⁴⁷ Vehbi Günay, "İzmir'e Âit H. 1118 (M. 1706-7) Tarihli Bir Kahve Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 14, S. 1, Haziran 1999, s. 190-192.

⁴⁸ Hülya Gölgesiz Gedikler-Saadet Tekin, "Osmanlı'dan Günümüze İzmir Kahvehane Kültüründen Kesitler", *Ege Stratejik Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 2, Temmuz 2019, s. 60-61

⁴⁹ BOA, *Cevdet İktisat*, (BOA. C. İKTS.), 9/436, 15 Ocak 1819 (1234.R.18).

⁵⁰ Joseph Pitton Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 247.

⁵¹ Önal, *age*, s. 60.

⁵² Raziye Oban Çakıcıoğlu, "Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Aralık 2007, s. 345-350

⁵³ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 14.

⁵⁴ Gedikler-Tekin, *agm* s. 66.

⁵⁵ Albert Smith, *Customs and Habits of the Turks*, Higgins & Bradley, Washington, 1856, s. 82.

Öte yandan Osmanlı vatandaşlarının seyyahlardan sanki ulaşma imkânları yokmuşçasına konyak talep etmeleri çok manalı gözükmemektedir. Zira arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen içki Feriköy’de üretilmektedir.⁵⁶ Yine uzun bir süre Osmanlı Devlet idaresinde bulunan Girit’e bağlı Kandiye’de de bir konyak fabrikası bulunmaktadır.⁵⁷ Osmanlı vatandaşlarının bu yöndeki arzularını makul kılacak tek bir gerekçe vardır ki o da bir dönem üzerinde Osmanlı arması olan konyakların dağıtım ve satışına izin verilmemesidir.⁵⁸ Bu husustaki tedbirler öylesine sıkıdır ki dâhilde sahipleri tarafından Osmanlı arması yapııştırıldığı tespit edilen konyak şişelerinin satışına belediye ve zabıta memurları tarafından müsaade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁹

El kitabında yiyecek ve içeceklerden sonra Osmanlı Devleti’ne seyahat edecek bir gezginin yanında bulundurmasının zaruri olduğu bazı araç ve gereçlere de yer verilerek bu bahis kapatılmıştır. Rehberde öncelikle küçük eşya sandığından bahsedilmektedir. Özellikle Pratt marka olanların tercih edilmesinde yarar vardır. Eyer, yular ve dizgin de unutulmamalıdır. Zira Avrupalılar başka ülkelerin eyerlerini kullanmakta güçlük yaşayacaklardır. Şemsiye sadece yağmurdan değil, güneşten korunmak için de gereklidir. Ayrıca çift kat ipek şemsiye kullanmak daha sağlıklı sonuçlar üretecektir. Geniş kenarlı hasır şapkalar sıcak bölgeler için iyi bir seçenek olacaktır. Yeşil bir peçe, mavi veya renksiz bir gözlük güneş ışınlarından korunmak için son derece doğru tercihlerdir. Ayna, masa örtüsü, çarşaf ve havlu, termometre, teleskop, çizim kâğıdı, kalem, kauçuk silgi, katlanabilir tabure, şerit metre, adım ölçer mutlaka bulundurulmalıdır. Mumdan ziyade küçük lambalar tercih edilmelidir. Zeytin yağı hemen her yerde satılmaktadır. Eğer seyyah veya turist avcı ise genellikle av hayvanı çok olduğu için silah bulundurmak da işe yarayabilir. Bir ay boyunca yıkamaya ihtiyaç duymayacak sayıda çamaşır bulundurulmalıdır ve dayanıklı kıyafetler tercih edilmelidir.⁶⁰ 19. yüzyıl koşulları göz önüne alındığında seyahatler için birçoğunun rahatlıkla tahmin edilebileceği bu malzemelerin içerisinde en dikkat çeken küçük eşya sandığıdır. Onu öne çıkaran ise markasıyla zikredilmiş olmasıdır. Dönemi göz önüne alındığında son derece özel bir tasarımla üretilen Pratt marka sandıkların en önemli özelliği çok sayıda çekmeceyle birbirlerinden bağımsız bölümlere ayrılmış olmalarıdır. Üstelik çekmecelerin sabit olmaması ve kolaylıkla yerlerinden çıkarılabilmeleri sandıkları portatif ve kolay taşınabilir kılmaktadır.⁶¹

Sonuç itibarıyla John Murray Yayınları tarafından basılan kılavuz kitabın Osmanlı Devleti’ne yönelik seyahatler için gerekli olan temel malzemelerden bahsederken yirmi dört saatlik bir döngüyü ve birincil ihtiyaçları göz önüne aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde öncelik barınmaya verilmiştir. Gezmek ve farklı coğrafyaları tanımak için yola çıkanların günü nerede tamamlayacakları konusunda kesin bir sınır tayin etmeleri güç olduğu için yanlarında bir çadır bulunması zaruri görülmüştür. Zira gün içerisinde kat edilen mesafenin ve sarf edilen eforun ardından gerek fiziken gerekse de zihnen yorgun düşen bedenlerin konaklama konusunda güçlük yaşamaları gerçekleştirilen yolculuğu katlanılmaz bir çileye dönüştürebilir. İkinci sırada bir diğer önemli fizyolojik ihtiyaç olan beslenme gelmektedir. Bu konuda ise tercihin dayanıklı, doyurucu ve dinç tutan yiyecek ve içeceklerden yana kullanıldığı gözlemlenmektedir. Alkolün varlığı ise sağlık ile gerekçelendirilmiştir. Bu türden içecekler ikramlık olarak da bulundurulmalıdır. Temel malzemelerin üçüncü ve sonuncusu yolculuk

⁵⁶ BOA Yıldız Perâkende Evrâkı Zabtiye Nezâreti Marûzâtı, (BOA. Y. PRK. ZB.), 21/37, 21 Haziran 1898, (1316.S.1).

⁵⁷ BOA Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Girid Evrâkı, (BOA. A. MTZ. GR.), 4/10, 26 Mayıs 1895, (1312.Z.1).

⁵⁸ BOA Zabtiye Nezâreti Evrâkı, (BOA. ZB.), 370/94, 1 Haziran 1904, (1322.R.17).

⁵⁹ BOA Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (BOA. DH. MKT.), 2346/30, 17 Mayıs 1900, (1318.M.17).

⁶⁰ A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia, s. 14-15.

⁶¹ Henry Pratt, “Pratt’s Improvements in Portmanteaus and Travelling Trunks”, *English Patents of Inventions, Specifications: 1868, 1754-1835*, Ed. George Edward Eyre ve William Spottiswoode, H.M. Stationery Office, Londra 1857, s. 2-4.

sırasında ihtiyaç duyulabilecek araç ve gereçlerdir. Araç ve gereç tercihinde ise kolay taşınabilirlik, sadelik ve kullanılabilirlik temel ölçütler olarak belirlenmiştir. Bütün bu bilgiler ışığında el kitabının kaleme alındığı dönem ve hitap ettiği kitle göz önüne alındığında Osmanlı Devleti’ne yönelik seyahatler için tavsiye edilen temel malzemelerin büyük oranda isabetli olduğu ifade edilebilir.

3. Mevsim ve İklim Koşulları ile Korkutucu Sıtma Hastalığına Karşı Alınabilecek Tedbirler

El kitabında mevsim ve iklim koşulları bağlamında hangi coğrafyanın ne zaman ziyaret edileceği hususuna ve muhtemel bir sıtma hastalığına karşı alınabilecek tedbirlere de ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. Buna göre şayet mümkünse her ülke kendi özel koşulları gereği seyahat için yılın en uygun döneminde ziyaret edilmelidir. Bu sayede yolculuktan duyulacak memnuniyet ve alınacak verim artacaktır. Kuşkusuz sağlık açısından da bu planın uygulanmasında yarar vardır. Baharın ilk aylarında İngiltere’den ayrılanlar için Levant’ta büyük bir gezi gerçekleştirmek adına mart, nisan ve mayıs ayları İyonya adaları, Arnavutluk ve Yunanistan’a ayrılmalıdır. Kısa bir zaman dilimi gibi gözükse de söz konusu dönem, bölgedeki önemli merkezleri ziyaret etmek ve genel bir kanaat edinmek için yeterlidir. Haziran ayı ve temmuzun ilk günleri takım adalar, Asya’daki Yedi Kilise ve Troya ovasını ziyaret etmek için doğru zamandır.⁶² Gezi rehberinde bahsi geçen İyonya’nın kıyı şeridi ve toprakları kuzeyde Gediz nehrinden geçerek Küçük ve Büyük Menderes’e kadar uzanıyordu. Bu kıyıya bakan Sakız ve Sisam başta olmak üzere adaların tamamı da İyonya sınırları dâhilinde kabul ediliyorlardı.⁶³ Yedi Kiliseden kasıt ise Roma İmparatorluğu tarafından Asya bölgesi olarak adlandırılan Batı Anadolu’da kurulmuş müstakil kiliseler topluluğudur.⁶⁴ Bu kiliseler sırasıyla Ephesus (Efes), Smyrna (İzmir), Pergamon (Bergama), Thyatira (Akhisar), Sardis (Salihli), Philadelphia (Alaşehir), Laodicea (Denizli)’da bulunmaktadır.⁶⁵ Hristiyanlık tarihi açısından değerlendirildiğinde bu kiliseleri önemli kılan asıl husus Kitab-ı Mukaddes’te yer alan farklı mektuplarda kendilerinden bahsedilmiş olmasıdır.⁶⁶ Bu bağlamda değerlendirildiğinde yedi kilisenin inanç turizmi açısından son derece ehemmiyet arz ettikleri ifade edilebilir.⁶⁷

Öte yandan el kitabına göre İstanbul ve Boğaz çevresindeki köylerde sessizliğin keyfini çıkarmak ve bolca dinlenebilmek için temmuz ayının ikinci yarısı ve ağustos ayı tercih edilmelidir. Zira bu bölgede yaz aylarında nadiren bunaltıcı sıcaklara rastlanmaktadır. Suriye ve kutsal diyarlara (İncil’de Filistin bölgesi) yönelik seyahat müteakip üç ayda gerçekleştirilmelidir. Mısır ise kışın ziyaret edilmelidir. Koşullar el veriyorsa Mısır seyahati Nil Nehrinin doğduğu havzadan kasım ayında başlatılmalıdır. Küçük Asya’nın güney kısımları erken bahar aylarında ziyaret edilmeli, mevsim ılımanlaştıkça kuzeye doğru ilerlenmelidir. Erzurum ve Kürdistan gibi Küçük Asya’nın yüksek kesimleri için yaz ayları en iyisidir. İngiltere’den sonbaharda ayrılanlar için seyahati Malta veya Mısır’dan başlatmak son derece iyi tercihler olacaktır.⁶⁸ El kitabındaki tavsiyeler genel itibarıyla Osmanlı coğrafyası ve çevresinin mevsim ve iklim koşullarına

⁶² *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 16.

⁶³ Eugene Larson, “Ionia”, *Salem Press Encyclopedia*, 2020, s. 1.

⁶⁴ Sir James Marshall-Cornwall, “The Seven Churches of Asia”, *History Today*, 1 Ocak 1979, s. 53-57.

⁶⁵ Fırat Baranaydın-Doğu Baranaydın, “Apokaliptik Kiliseler”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 17, Mayıs 2019, s. 216.

⁶⁶ Sinem Kunt-Ali İsra Güngör, “Aziz Yuhanna’nın Kitabı Çerçevesinde Yedi Kiliseler ve Bu Kiliselerin Türkiye İnanç Turizmindeki Yeri”, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, S. 1, Ocak 2017, s. 76-81.

⁶⁷ Sinem Kunt, “Seyahat Acentalarının Bakış Açısıyla Bir Niş Pazarın Profili: Somut Kültürel Miras Yaklaşımı ile Yedi Kiliseler”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, C. 15, S. 1, Nisan 2018, s. 18.

⁶⁸ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 16.

uygundur. Ortadoğu seyahatinin ağırlıklı olarak sonbahar ve kış aylarına bırakılması bölgenin yaz mevsimindeki kavurucu ve bunaltıcı sıcakları gerekçesiyledir. Osmanlı Devleti'nin doğusu için ise kesinlikle yaz ayları en doğru tercihtir. Bu noktada ihtiyat payı bırakılabilecek tek öneri İstanbul ile ilgili olmalıdır. Zira devletin başkenti ve civarının da ilkbaharın sonu ve yaz mevsiminin ilk aylarında ziyaret edilmesi daha uygun olacaktır.

Ayrıca el kitabının iddiasıyla planları ne olursa olsun ve doğunun hangi bölgesine adım atarlarsa atınsınlar, gezginler tıbbi yardımın nadiren temin edilebildiği ülkelerde bulunmaları gerçeği mucibince hastalığa davetiye çıkarabilecek bildik tüm nedenlerden kaçınmak için dikkatli olunması gerektiğini her daim göz önünde bulundurmalarıdır. Umumi olarak sonbaharda neredeyse her yerde sıtma hastalığı kendisini yaygın bir biçimde hissettirir. Havası değişken, nemli ve bataklık bölgelerde çok fazla zaman harcanmamalıdır. Kıyafetlerin altına her zaman fanila giyilmelidir. Seyyahın çantasında mutlaka sıtmaya karşı etkisi kanıtlanmış kinin bitkisi* bulunmalıdır.⁶⁹ El kitabının kaleme alındığı dönem göz önüne alındığında sıtma hastalığının** en az Osmanlı Devleti kadar Avrupa için de ciddi bir tehdit oluşturduğu bilinmektedir. Nitekim 18. yüzyıl itibarıyla Avrupa'nın neredeyse tamamına yayılmış olan bu hastalığın ancak 19. asrın ikinci yarısında etkisini yitirmeye başladığı aşikârdır. Batıda resmi olarak kayıtlara geçen son vakanın 1974 tarihli olduğu göz önüne alındığında sıkıntının ne kadar büyük olduğu daha rahat anlaşılacaktır. Hastalığın tedavisinde resmi adımların atıldığı ilk ülke olan Fransa'da bile sıtma hastalığının 1943 yılına kadar önemli bir tehdit olarak algılandığı gerçeği unutulmamalıdır.⁷⁰ Benzer bir durum Kuzey Avrupa ülkeleri için de geçerlidir. Mesela Danimarka'da sıtma ancak 20. yüzyılın ilk yarısında bulaşıcılığını yitirmeye başlayan bir hastalığa dönüşmüştür.⁷¹ Osmanlı Devleti'nde de hastalığın Avrupa'daki seyrine benzer bir durum söz konusudur. Osmanlı topraklarında her ne kadar sıtmanın varlığına dair bilgiler 17. yüzyıla kadar uzansa da hastalığın ülkeyi tehdit eder hale gelmesi 19. yüzyıla denk gelmektedir.⁷² Bu süreç 20. yüzyılda da devam etmiştir. Bahsi geçen dönemde sıtma başta olmak üzere Anadolu halkının karşı karşıya bulunduğu hastalıklara dair Bozok Mebusu Ahmet Hamdi tarafından 29 Aralık 1923 tarihinde verilen soru önergesi mühimdir.⁷³ Bununla birlikte hükümet hastalığın engellenebilmesi için pek çok tedbir almıştır. İstanbul'da önlemler yetersiz kalınca sıtma ile mücadele kadrosuna 8 sıhhiye memuru, 3 hademe ve bir şoför ilave edilmesi dikkat çekicidir.⁷⁴ Üstelik bu durum sadece İstanbul için de geçerli değildir. Zira İstanbul'daki tedbirlerden yaklaşık 4 yıl önce farklı illerde başlatılacak sıtma ve benzeri bulaşıcı hastalıklarla mücadele için önemli sayıda kadro tahsisatı yapılmıştır.⁷⁵ 1945

* Özü kınakına bitkisinin kabuğu olan kinin devlet eliyle ilk kez 1820 senesinde Fransa'da sıtma hastalığının tedavisinde kullanılmıştır. O dönemde sadece bitkisinden faydalanılan kininin tablet halinde kullanımı için ise yaklaşık bir asır beklemek gerekmiştir. Osmanlı Devleti'nde kinin hapları 1914 yılında piyasaya sürülmüştür. Bkz. Gürkan Sert-Emre Dölen, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 14, S. 2, Haziran 2013, s. 69-72.

⁶⁹ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 16.

** İngilizce'de malaria olarak isimlendirilen sıtma anofel türündeki sivrisinek ısırığıyla insanları enfekte etmektedir. Özellikle karaciğer üzerinde ciddi tahribatlar yaptığı bilinmektedir. Yaygın belirtileri arasında titreme, yüksek ateş, kas, karın ve baş ağrısı bulunmaktadır. Kimi durumlarda kusma ve ishale de rastlanmaktadır. Bkz. Bahar Budan Çalışkan-Ayper Somer, "Sıtma (Malaria) ve Tedavisi", *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, C. 10, S. 6, Aralık 2018, s. 36-37.

⁷⁰ Martin Danis vd., "Indigenous, Introduced and Airport Malaria in Europe", *Médecine et Maladies Infectieuses*, C. 26, S. 3, Nisan 1996, s. 396.

⁷¹ Mathias Molbak Ingholt, "Temperate Climate Malaria in 19th Century Denmark", *BMC Infectious Diseases*, C. 22, S. 432, Mayıs 2022, s. 1.

⁷² Zekeriyâ Işık, "Osmanlı'nın Son Zamanları Cumhuriyet'in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 51, Nisan 2021, s. 55.

⁷³ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), *Muamelat Genel Müdürlüğü "Soru Önergesi"*, 030. 010/ 6. 34.29, 29.12.1923.

⁷⁴ BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı "İstanbul Sıtma Mücadelesi"*, 030. 018.1.2/ 1. 14.22, 30.01.1929.

⁷⁵ BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı "Çeşitli İllerdeki Sıtma Mücadelesi"*, 030. 018.1.1/ 16. 73.3, 15.11.1925.

yılı itibarıyla ise önlemler daha da genişletilmiş halkevleri ve halkodalarının sıtmaya karşı mücadele etmeleri yönünde bir karar alınmıştır.⁷⁶

Bu arada gezi rehberindeki sıtmaya karşı kinin önerisi hayli yerinde bir tespittir. Henüz 18. asırda bahsi geçen maddenin sıtma için en etkili tedavi yöntemi olduğu bilgisi kayıtlara yansımıştır.⁷⁷ Bununla birlikte söz konusu maddenin resmi mahiyette ilk kez 1820 yılında üretildiğine dair bilgiler de mevcuttur.⁷⁸ Daha da mühimi Türkiye’de özellikle 20. yüzyıla birlikte ciddi bir tehdit olarak etkisini arttırmaya başlayan sıtmanın önüne geçebilmek için devletin kinin temini konusunda bir dizi karar almış olmasıdır. Nitekim 1924 yılında sıtma ile mücadele konusunda bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.⁷⁹ 1927 senesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden kinin satın alınmıştır.⁸⁰ Benzer bir alım 1930 yılında da gerçekleştirilmiştir.⁸¹ 1933 senesinde ise Almanya Mannheim’de bulunan Zimmer Fabrikasından bir alım söz konusu olmuştur.⁸²

Gezgin ve turistlerin yabancıları oldukları bir ülkeye gerçekleştirilecekleri seyahatlerde göz önünde bulundurmaları gereken iki temel hususa yer verilen bu bölümde iklim ve mevsim koşullarıyla insanların sağlığı için tehdit unsuru olabilecek muhtemel hastalıklardan bahsedilmektedir. Özellikle ulaşım imkânları ve sağlık hizmetlerinin yeterli seviyeyi yakalayamadığı bir dönem ve ülke için bu hususlar daha da önem arz etmektedir. El kitabında bütün bu koşullar göz önüne alınarak başta Levant coğrafyası olmak üzere Osmanlı Devleti’nin muhtelif bölgelerinin yılın hangi dönem veya mevsiminde daha rahat ziyaret edilebileceğine dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu sayede ziyaretçilerin seyahatlerini daha konforlu ve keyifli sürdürebilecekleri düşünülmüş ve önemli bir rehberlik imkânı sunulmuştur. El kitabında vurgulanan ikinci husus ise hastalıklarla ilgilidir. 19. yüzyıl özelinde değerlendirildiğinde sıtmanın önemli bir sağlık problemi olduğu gerçeği göz önüne alındığında el kitabının bu hastalığa özel bir önem atfetmiş olması hayli anlaşılır bir durumdur. Üstelik iklim koşulları dikkate alındığında Osmanlı Devleti için sıtma daha tehdit edici bir hastalıktır. Dolayısıyla el kitabının sıtmaya karşı tedbir uyarıları ve bilgilendirici yaklaşımı son derece yerinde bir tutumdur.

4. Seyahat Usulleri ve Pasaportlar

El kitabında doğuda üç tür seyahat usulünün varlığından söz edilmektedir. İçlerinden en makul ve rahat olanı bir Türk beyefendisi tarafından himaye edilmektedir. Bu himaye aslında birkaç yerli hizmetçiye, çadırlara, herhangi bir vatandaşın şahsi atlarına ya da katırcı tarafından kiralanan binek hayvanlarına sahip olmaktan ibarettir. Kervan son derece ağır bir biçimde ilerleyecek günlük kat edilen mesafe yirmi, yirmi beş kilometreyi geçmeyecektir. Akşam olduğunda çadırlar gürül gürül akan bir derenin ya da hoş bir bahçenin yanına kurulacaktır. En son ikmal yerinden yahut da kamp sahasına yakın bir köyden temin edilen erzaklar çadırların hemen yanı başında pişirilecek, hizmetçiler kilimleri yayacak, tütün çubuklarını hazırlayacak ve şerbetler karıştırılacaktır. Kitabın ifadesiyle bu türden bir seyahat nispeten ucuzdur. Ancak bunun için halkın konuştuğu diller, örf, kültür, gelenek ve adetleri hakkında fikir sahibi olmak gerekir. Şüphesiz en çok saygıyı hak eden, gezginin basiretini açan, onu bilgi sahibi kılıp sıkıntılardan uzaklaştıran, daha da mühimi ona yorgunluğunu unutturan husus da budur.⁸³ Doğrudan halkın

⁷⁶ BCA, *Cumhuriyet Halk Partisi* “Halkevleri ve Halkodaları”, 0490. 01/ 5. 26.11, 10.04.1945.

⁷⁷ Söhrab Mustafayev, “Cumhuriyet Döneminde Sıtma ile Mücadele ve Yasal Düzenlemeler (1923-1946)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 2, Temmuz 2019, s. 1116.

⁷⁸ Feza Günergün-Şeref Etker, “From Quinaquina to ‘Quinine Law’: A Bitter Chapter in the Westernization of Turkish Medicine”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 14, S. 2, Haziran 2013, s. 67.

⁷⁹ BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı* “Kanun Tasarısı”, 030. 018.1.1/ 11. 50.16, 02.11.1924.

⁸⁰ BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı* “Kinin Alımı”, 030. 018.1.1/ 24. 29.16, 15.05.1927.

⁸¹ BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, “Kinin Alımı”, 030. 018.1.2/ 10. 30.20, 14.05.1930.

⁸² BCA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, “Kinin Alımı”, 030. 018.1.2/ 33. 10.4, 20.02.1933.

⁸³ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 17-18.

içerisine karışılarak gerçekleştirilen bu tarz bir seyahatin zorluklarıyla birlikte gezgine farklı imkânlar sağlayacağı ortadadır. Bu durumda kendi kaderini kendisi tayin edecek seyyahın kriz anlarında inisiyatif kullanması elzem hale gelecek, yerli halkın konuştuğu diller hakkında malumat sahibi olması gerekecektir. Kuşkusuz bu deneyimler seyyahta misafiri olduğu coğrafya hakkında ciddi bir birikimin hasıl olması sonucunu doğuracaktır.

İkinci seyahat tarzı genellikle İngilizler tarafından belirli vasıtalar kullanılarak benimsenen bir yöntemdir. Bu usul İngilizceyi kısmen konuşan bir ya da iki Rum vatandaşını gündelik ödeme yaparak, her türden tertibatı ve işleyişi onların denetimine bırakarak işe almaktan ibarettir. Bu şekilde bazı sıkıntılar örtbas edilse de seyyah kendisine anlatılan ne varsa hepsine inanıp tabi olacağı için halkın örf ve adetleriyle dillerini öğrenemeyecektir. Daha da kötüsü satın aldığı her şeye gerçek fiyatının on katını ödeyecektir. Bir müddet sonra ise adeta rehberinin kölesi haline dönüşecektir.⁸⁴ Bu durumda kaderinin ipleri başkasının elinde olan seyyah bir kukla gibidir. Kritik kararlar alma konusunda inisiyatif kullanamayacağı için yeterli tecrübeyi edinemeyecek, gezisi sıradan bir seyahatin ötesine geçmeyecektir. Davranışları başkalarının kontrolünde olan kimselerin irade göstermeleri ve şuurlu bir biçimde hareket etmeleri de mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla kişi öğrenme konusunda herhangi bir gelişim sergileyemeyecektir. Zira gelişme irade ve otorite kullanma neticesinde etkisini hissettirecektir.⁸⁵

Üçüncü tarz, ziyaret edilen ülke ve halk hakkında tam manasıyla bilgi sahibi olma ve konuşulan dilleri öğrenme arzusu taşıyanlar için en iyisidir. Bu, birisi binmek, diğeri ise yük taşımak için kullanılmak üzere satın alınan iki at ve daha da mühimi hizmetkâr olarak kiralanan yerli bir gençten ibarettir. Bu sayede gezgin yolun mahiyetine ve ziyaret edilen ülkenin asayiş koşullarına göre, bazen grup veya kervanlara katılarak, bazen de yalnız seyahat edebilir. Çok az para harcar. Yolculuğun sonunda atlarını satın aldığı fiyatın üçte ikisine veya yarı bedeline satabilir. Büyük şehirlerde hanlarda konaklayabilir. Kasaba ve köylerde küçük bir baraka ona yetecektir. Açık arazide ise geceyi sıklıkla rastlanabilecek başıboş dolaşan boy veya oymakların çadırlarında geçirebilir. Gezgin er ya da geç bu tarz bir seyahate alışınca, aralarında seyahat ettiği insanlarla samimi irtibatlar kurabilecek, tecrübe ederek öğreneceği için de hiçbir sıkıntı yaşamayacaktır. Sadece birkaç günde kulak dolgunluğuyla işini görece kadar dil öğrenecektir. Ardından yerleşik halkla münasebetlerini arttırmak ve ilişkilerini daha makul bir seviyeye getirip işlerini görebilmek için yeterli akıcılıkta sohbet edebilecektir. Kısıtlı imkânlarla sahip olup gerçek manada bilgi edinmek ve insanların davranışlarını incelemek için doğuyu ziyaret etme arzusu taşıyanlara bu tarz bir seyahat önerilmektedir.⁸⁶

El kitabında seyahat tarz ve usullerinin ardından pasaport ve çeşitlerinden de bahsedilmiştir. İngiltere’de Hariciye Vekaleti pasaport başvuruları bir bankerden alınan tavsiye mektubu ile gerçekleşmektedir. İngiliz vatandaşları başka hiçbir belge veya vesikayla İngiltere’den ayrılamayacaklardır. Ayrıca Osmanlı Devleti’ne gitmek için kıtayı bir ucundan diğer ucuna arşınlayacak bir seyyah veya turistin topraklarına ayak basacağı ülkelerin elçiliklerinden geçiş izni yani vize alması gerekmektedir.⁸⁷ İngiltere’de seyahat tezkeresi uygulaması ilk kez 1414 yılında V. Henry zamanında yürürlüğe girmiştir. O dönemde bu türden belgeler İngiliz vatandaşı olup olmadığına bakılmaksızın herkese verilmekteydi. 1540 senesinden itibaren seyahat belgelerini düzenleme sorumluluğu kraliyet danışma meclisine tevdi edilmişti. Bahsi geçen

⁸⁴ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 18

⁸⁵ Tanju Gürkan, “Bruner’in Öğretim Kuramı Üzerine Bazı Düşünceleri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, Eylül 2019, s. 207.

⁸⁶ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 18.

⁸⁷ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 17.

dönemde seyahat tezkereleri için insanların liman veya şehir kapılarından geçişinden esinlenilerek pasaport terimi kullanılmaya başlanmıştı. 18 Haziran 1641 tarihinde basılan ve bizzat I. Charles tarafından imzalanmaya başlanan pasaportlar ise bugün İngiltere’de kullanılan geçiş belgelerinin ilk örneği kabul edilmektedir.⁸⁸

Diğer taraftan el kitabında da ifade edildiğine göre Türk Hükümeti 1844 senesinde yayımladığı bir tebligatla pasaportu olmayan hiçbir ecnebinin Osmanlı topraklarına ayak basamayacağını beyan etmiştir. Ayrıca ziyaretçinin vatandaşı olduğu ülkenin yetkili mercilerinden izin alması gerekmektedir. Yine Osmanlı Devleti’nin büyükelçilik veya konsolosluklarının kendisine vize vermesi zorunludur. Bu uygulamalar kimi zaman göz ardı edilmişse de direktiflere uyulmaması halinde sıkıntı yaşanabilmiştir. Seyyah aynı zamanda herhangi bir eyalet valisinin mukim olduğu büyük bir yerleşim birimine ulaşır ulaşmaz resmi bir Türk pasaportu temin etmek zorundadır.⁸⁹ El kitabında kendisinden bahsedilen tebligat “*Mürur Talimatıdır*”. Söz konusu talimatnamede belirtildiği üzere ecnebilere ait pasaportların Osmanlı Devleti’nin nazarında geçerlilik süresi bir yıl ile sınırlandırılmıştır. Üstelik yabancılar ülkeye girişten önce pasaportlarını pasaport servisine emaneten teslim etmelidirler. Karşılığında ise kendilerine “*Mürur Belgesi*” denilen bir evrak verilmelidir. Pasaportlar dikkatli bir tetkik neticesinde herhangi bir usulsüzlük tespit edilmediği takdirde seyyahın vatandaşı olduğu ülkenin sefaretine teslim edilmektedir. Seyyahın pasaportunu kendi elçiliğinden alabilmesi için aradan yirmi dört saat geçmesi gerekmektedir.⁹⁰ “*Mürur Belgesi*” edinmek uzun prosedürler ve zaman gerektirdiği için Avrupalı tüccarlar ile yanlarında çalıştırdıkları kimseler farklı bir muameleye tabi tutulabilmektedir. Nitekim bu kimselere verilen belgeye ticaret iznine tabi oldukları ibaresi düşülmektedir. Böylelikle tüccarlar ve mahiyetindekiler ülke içerisinde daha rahat hareket edebilmekte, arzu ettikleri her yerde konaklayabilmektedir.⁹¹ Bununla birlikte hangi ülkede olursa olsun Osmanlı Sefaretinden alınan pasaportlar için vizeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak Osmanlı Sefareti haricindeki herhangi bir makamdan temin edilen pasaportlar için vize zaruridir. Üstelik seyyah pasaportunu tabiiyetinde bulunduğu devletin makamları dışında başka bir ülkeden almışsa önce kendi ülkesinden vize almak zorundadır.⁹² Aslında “*Mürur Belgesi*” uygulaması sadece ecnebilere için değil Osmanlı Devleti vatandaşları için de geçerliydi. Bu uygulamanın esasları Tanzimat’ın ilan sürecinde belirlenmişti. Zamanla bir gevşeme söz konusu olmuşsa da özellikle Tanzimat’ın ilan edildiği dönem de gerek güvenlik nedeniyle gerekse de iktisadi sebeplerle Türk Hükümeti ülke içerisinde yer değiştirmeyi belirli esaslar doğrultusunda kurallara bağlamayı arzu etmiş ve merkezi bir kontrol mekanizması oluşturmak istemişti.⁹³

Diğer taraftan el kitabında ifade edildiğine göre Osmanlı Devleti’nde üç farklı türde geçiş izni belgesi bulunmaktaydı. Bunlar sırasıyla Ferman, Buyruktu ve Tezkireydi. İlki ancak sultan veya bir paşa tarafından bahşedilebilmekte ve İzmir’den alınmamaktaydı. Nitekim İzmir valiliği alt bir makam olarak görülmekteydi. Diğer iki tür geçiş izni ise İzmir valisi tarafından verilebilmekteydi. Her iki belge de amaca hizmet edecekti. Ancak buyruktu, seyyahın at talep etmesi veya herhangi bir meseleyle ilgili haberci gönderdiğinde ona son derece önemli imtiyazlar sağlamaktaydı. Ferman sahibi bir seyyahın ise kendi pasaportunu kullanmasına pek lüzum yoktu.

⁸⁸ Leo Benedictus, “A Brief History of the Passport”, *The Guardian*, 17 Kasım 2006, s. 2.

⁸⁹ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 17.

⁹⁰ Salim Gökçen-Abdülkadir Gül, “Kapitülasyonlar Kaldırıldıktan Sonra Osmanlı Devleti’ndeki Ecanibin Durumu (R.133/M.1917 Senesi Ecanib İstatistikleri)”, *Tarihin Peşinde*, S.3, Nisan 2010, s. 153-154.

⁹¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 115.

⁹² Belkıs Konan, *Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

⁹³ Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’i Mürûr ve Pasaport Nizâmnameleri”, *Belgeler Türk Tarih Kurumu Dergisi*, C. 15, S. 19, Ocak 1993, s. 171.

Zira yetkililer ondan pasaportunu hiçbir zaman talep etmeyeceklerdi. Sadece herhangi bir güçlkle karşılaşması veya yanlış düzeltilmesi için yetkililere müracaat etmesi durumunda, pasaportunu gösterme ihtiyacı duyacaktı. Bununla birlikte seyyahın bir valiyi onore etmek için pasaportunu ona sunması olağan bir durumdu. Bazen de konsolosların veya bölge sakinlerinin seyyahın kimliğinden emin olabilmeleri için pasaport göstermek zorunda kalılabilmekteydi. Pasaport vizesi ise yarım dolardı.⁹⁴

Sultanın tuğrasını taşıyan ve genellikle herhangi bir vazifenin icrası için verilen bir tür yazılı emir olan fermanlar kanun hükmünde kararname hüviyetindeydiler.⁹⁵ Bir belgenin ferman olabilmesi için tuğra taşımak dışında başka şartlara da haiz olması gerekiyordu. Fermanda öncelikle sultana uygun bir ifade bulunmalıydı. Bunun yanısıra fermanın muhatabının rütbesi göz önüne alınarak kişinin adından önce mevkisine uygun bir dua ve hayır temennisi yer almalıydı. Bir diğer şart da fermanın yayımlanma gerekçesinin belirtilmesiydi.⁹⁶ Kimi durumlarda sultanlar seyyahlara da kendi himayelerinde bulduklarını ima etmek adına ferman bahşedebilmekteydiler. Elinde padişahın icazeti anlamına gelen fermanın bulunması seyyaha son derece ciddi ayrıcalıklar tanımakta ve ülke sınırları dâhilinde sorgusuz sualsiz dolaşabilme imkânı sunmaktaydı. Diğer taraftan el kitabında ifade edildiği şekliyle paşaların ferman dağıtma gibi bir yetkileri bulunmamakla birlikte padişahların emriyle yazıya dökülen fermanları muhatabına takdim etme gibi bir aracılık rolleri bulunmaktaydı. Yine bizzat padişahın sorumluluğundaki bir belgenin İzmir'den alınmaması da son derece doğal bir durumdu. Buyrultu ise seyyahın tabiiyetinde bulunduğu ülkenin elçiliğinin yetkili makamlara başvurusu ile alınan bir tür seyahat icazetiydi.⁹⁷ Sadrazam başta olmak üzere devlet hizmetinde bulunan yüksek rütbeli görevlilerin tamamı buyrultu verme yetkisine haizdi. Ayrıca buyrultularda rütbe hiyerarşisi son derece önem arz etmekteydi. Üst makamda bulunanların kendilerinden aşağı mevkileri işgal eden devlet görevlilerine gönderdikleri talimatlar da bu cihetten değerlendiriliyordu.⁹⁸ Gezi rehberinde ismi zikredilen tezkireden kasıt ise muhtemelen mürur belgesidir. Resmi makamlarca seyyahlara ülke sınırları içerisinde serbestçe dolaşma hakkı tanınması için verilen bu belgeler aynı zamanda onların güvenliğini de teminat altına alan önemli evraklardı.⁹⁹ Ancak tezkireler sadece seyyahlara verilmemekte aynı vilayet sınırları dahilindeki resmî kurumlar ya da şahıslar arasında bilgi alışverişini sağlamak için de kullanılmaktaydılar.¹⁰⁰

Sonuç itibarıyla el kitabında Osmanlı Devleti'ne yönelik bir seyahat için gerekli olabilecek her türden ayrıntıya yer verildiği gibi seyahat türlerinden de söz edilmiştir. Rehberde ifade edildiğine göre Osmanlı toprakları üç farklı şekilde ziyaret edilebilir. Bu konuda sıralama yapılırken en az tercih edilmesi gerekenden en cazip olana doğru bir yönelme söz konusu olmuştur. Cazip görülen yöntem iki adet at ve sıradan genç bir yavere sahip olmaktan ibarettir. Bu durumda seyyah yolculuğun sorumluluğunu neredeyse tamamen kendi üzerine alacak, ziyaret ettiği ülkeyi ve halkı daha yakından tanıma fırsatı yakalayacaktır. Bu tarz bir yolculuk seyyaha dil öğrenme konusunda da önemli imkânlar sunacaktır. El kitabında üzerinde durulan bir diğer husus da pasaportlardır. Bir ecnebi vatandaşın Osmanlı Devleti sınırları dahilinde serbestçe hareket etmesine imkân sağlayacak bir tür icazetname olan pasaportun nereden ve nasıl temin edilebileceği ve çeşitleri hakkında bilgilendirme yapılmış, bu konuda gerekli prosedürler

⁹⁴ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 17.

⁹⁵ İlhan Akbulut, "Devletin Kanunu, Padişahın Buyruğu: Osmanlı Fermanları ve Bir Yargıtay Kararı", *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 20, Ocak 1996, s. 177.

⁹⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 100.

⁹⁷ Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, Mayıs 2003, s. 109.

⁹⁸ Kütükoğlu, *age*, s. 197.

⁹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 60.

¹⁰⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 245.

tamamlanmadığı takdirde yolculuğun gerçekleştirilemeyeceği hususuna özellikle vurgu yapılmıştır.

5. Seyyahlar İçin Konaklama İmkânları

El kitabında Osmanlı Devleti’ne yönelik seyahatlerle ilgili bahis mevzu edilen son husus konaklama mekânları ve koşullarıdır. Kitabın ifadesiyle geceyi geçirmek için genellikle yol üzerinde her iki üç saatlik mesafede bir han veya konak bulunmaktadır. Fakat bunlar neredeyse hiçbir zaman misafirlerine temiz bir hasırdan fazlasını sunmamaktadır. Rehberde belirtildiğine göre Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarında büyük yerleşim birimleri dışında konaklama merkezlerinin koşulları kötüdür. Üstelik çoğunda farklı türden haşeratlarla boğuşmak zorunda kalınır. Konaklama merkezlerinde seyyahlara hiçbir imkân sunulmaz ve ihtiyaç duyulan ne varsa tamamı dışarıdan temin edilmelidir. Yapılabilecek en iyi şey büyük kasabalardan gereksinimlerin karşılanmasıdır. Osmanlı Devleti’nin Asya kısmındaki kasabalarda ise bir veya iki gecelik konaklamalar için en iyi seçenek hanlardır. Şayet bu süre uzayacaksa meskenlerde bir oda kiralamak daha doğru bir tercih olacaktır. Ne var ki handa konaklamak zorunda kalınırsa odaya girmeden önce yapılacak ilk şey onu süpürmek, ardından etraflıca temizlemek ve yanında bol miktarda su bulundurmadır. Her zaman müstakil bir evde oda kiralamak daha iyidir. Buna bağlı olarak han çalışanlarından birisine verilecek küçük bir hediye umumiyetle seyyaha bu imkânı sağlayacaktır. Han yahut mesken bulunmayan kasabalarda doğrudan manastıra veya yöneticinin evine gitmek gerekir. Ancak manastırlarda hanımefendilerin konaklamaları konusunda bazı sıkıntılar yaşanabilir.¹⁰¹

Gezi rehberinde de belirtildiği üzere konaklama konusundaki mahrumiyet daha çok kırsal bölgeler için geçerlidir. Zira büyük şehirlerde özellikle de İstanbul’da 19. yüzyılın ilk yarısında bile bizzat yabancılar tarafından işletilen çok sayıda otel mevcuttu.¹⁰² Diğer taraftan kırsal ve uzak bölgelerdeki han ve kervansarayların seyyahların beklentilerini karşılayamadıkları bilgisi doğrudur. Dolayısıyla el kitabında da ifade edildiği gibi mütevazı bir evde oda kiralamak yabancılar için daha makul bir seçenektir.¹⁰³ Bu noktada giderek daha fazla sayıda turist çekmeye başlayan Osmanlı topraklarında konaklama imkânlarının geliştirilmesine dair devlet erkânının da ciddi tedbirler aldığı ve ıslahatlar yaptığını belirtmekte yarar vardır.¹⁰⁴

El kitabında ayrıca hanların sultanların emriyle, bazı özel şahısların alicenaplığı veya kendilerini hayır hasenata adanmış dindar kişilerin vasiyetleri doğrultusunda seyyahların konaklamaları için inşa edildiklerinden de bahsedilmektedir. Bunlar, merkezinde genellikle bir cami veya çeşme bulunan bir avluyu çevreleyen büyük binalardır. Odalar küçüktür ve umumiyetle üst kattaki bir koridora, bazen ise zemin katta tuğla kemerlerden oluşan bir sütun dizisine açılırlar. Kitapta belirtildiğine göre hanlar genellikle seyyar tüccarlar tarafından işgal edilse ve odalar onların malları için bir depo işlevi görse de dünyanın dört bir yanından, her dinden, meslekten, rütbeden, mizaçtan yabancılar ayrılırken hancıya küçük bir hediye tevdi etmenin dışında herhangi bir bedel ödemeksizin buralarda konaklayabilmekteledir. Seyyah hana ulaştığında kullanımına tahsis edilen eşyasız ve tamamen boş olan odasının anahtarı kendisine verilir. Hanların kapısı gün batımıyla birlikte kapatılır. Dolayısıyla geceyi bu hanlardan birisinde geçirmek niyetindeki gezgin güneş yeryüzünü terk etmeden hedef noktasına ulaşmak zorundadır. Zira kapı bir kez kapatıldığında içeri girmek hayli güç olacaktır. Hanların bazılarında at ve deve başta olmak üzere

¹⁰¹ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 19-20.

¹⁰² İbrahim Yılmaz, “Osmanlı’da Turizmin Doğuşu ve Gelişimi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 23, S. 3, Eylül 2021, s. 1155.

¹⁰³ Özgün Forlar Yazıcı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Turizm (1850-1923)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2022, s. 48.

¹⁰⁴ Emrah Çetin, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Otel ve Misafirhanelere Dair Düzenlemeler”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 1, Bahar 2018, s. 7-9.

her türden hayvan için ahır bulunmaktadır.¹⁰⁵ El kitabından da anlaşıldığı üzere hanlar çok çeşitli fonksiyonlara sahip bir yapı arz ediyorlardı. İçlerinde sadece yatakhaneler değil, aşhane, erzakların saklandığı büyük bir depo, mescit, hamam, hayvanlar için ahır ve nalbant bulunmaktaydı.¹⁰⁶ Ücret hususu ise değişkenlik arz ediyordu. Zira hanın bağlı olduğu bir vakıf varsa masrafların tamamı bu kurum vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Aksi bir durumda ise yolcular konakladıkları gün sayısınca bir bedel ödemek durumundaydılar.¹⁰⁷

Bu bölümde bizzat John Murray'ın editörlüğünde ve sahibi olduğu yayınevinin öncülüğünde hazırlanan el kitabı bağlamında Osmanlı Devleti'ndeki konaklama imkânlarından bahsedilmiştir. Günü dolaşarak ve ülkeyi tanımaya çalışarak geçiren seyyahların hava kararınca sığınabilecek bir mekân arayışına girmeleri son derece anlaşılır bir durumdur. Havanın aydınlanmasıyla başlayan koşuşturmaca bir sığınak bulma telaşıyla neticelenecektir. Ne var ki seyyahların bu konuda çok fazla şans ve seçenekleri yoktur. Zira el kitabının iddiasıyla seyyahlara sunulan imkânlar göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'ni Avrupa ülkeleri karşısında yetersiz kılan en önemli husus konaklama koşullarıdır. Özellikle kırsal bölgelerde daha fazla güçlük yaşandığı, büyük merkezler dışında otel bulunmadığı ve gecenin ancak konforsuz hanlarda geçirilebileceği yönündeki uyarılar turist ve seyyahları yolculuklarına başlamadan zihinsel ve ruhsal açıdan hazırlamak içindir. Ne var ki el kitabında yaşanabilecek bütün bu sıkıntılara rağmen konaklama konusunda bir dizi tedbirle birçok sorunun üstesinden gelinebileceği yönündeki kanaatler Osmanlı Devleti'ne yönelik seyahatlere dair menfi bir tutum sergilenmediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Sanayi Devrimiyle birlikte hızlı bir kalkınma sürecine giren Batı toplumlarının ciddi oranda zenginleşmeleri onlara yeni imkân ve ihtimallerin kapılarını sonuna kadar aralamıştır. Bu imkân ve ihtimallerden birisi de seyahatlere çıkmaktır. Uzun süre kendileri dışındaki bir dünyanın varlığından bihaber yaşayan daha doğru bir tabirle dış dünyaya yönelik ilgi veya meraklarını kulaktan dolma bilgilerle tatmin eden Avrupalılar için 18. ve bilhassa da 19. yüzyıllar geziler çağı olarak adlandırılabilir. Batı toplumları bağlamında değerlendirildiğinde tarihsel geçmişi çok eski dönemlere kadar uzanan ve en azından bir kısım insan için sıradan ve bildik bir hadise olarak dikkatleri çeken seyahat etme fikri artık çok daha geniş kesimlerin ulaşabileceği bir hedef haline dönüşmüştür. Kuşkusuz bu yöndeki adımlar rehberlik hizmetlerinin de gelişip yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur.

Önceleri daha çok kişisel gayretlerle ve ziyaret edilen coğrafyanın yerli nüfusundan edinilen bilgilerle sınırlı olan bu hizmetlerin alanı zamanla genişlemiş ve rehberlik faaliyeti daha profesyonel bir veçhe kazanmıştır. Bu alanda yaşanan gelişmelerden birisi de turistik maksatla farklı ülkeleri ziyaret edecek kimseler için hazırlanan el kitaplarıdır. Bir tür kılavuzluk vazifesi gören bu kitapların ziyaret edilecek bölgeyle ilgili ön bilgi edinmek isteyen kimseler için hayli faydalı ve pratik sonuçlar vermesi bu sahadaki üretimin popüleritesi ve yaygınlığını giderek daha da arttırmıştır. Kuşkusuz Osmanlı toprakları da bu rehberlik çalışmalarından kendi payına düşeni fazlasıyla almıştır. Özellikle sahibiyle aynı adı taşıyan Murray Yayınlarına ait el kitapları bu alanda en dikkat çekenleri olmuştur.

İlki 1840 yılında yayımlanan sonraki yıllarda ise genişletilerek tekrar baskılarla piyasadaki varlığını koruyan Murray Yayınlarına ait bu el kitaplarının genel hedefi Osmanlı topraklarına seyahat etmek arzusundaki Avrupalılara yol göstermek ve Osmanlı toprakları hakkında

¹⁰⁵ *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*, s. 20.

¹⁰⁶ Gülçin Buluç, "Kervansarayların Türk Turizmine Zincir Konaklama İşletmeleri Olarak Kazandırılması", *Anatolia*, C. 6, S. 1, Nisan 1995, s. 39.

¹⁰⁷ Ali İlica, "Çorum'da Tarihi Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Veli Paşa) Hanı ve Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 9, Ocak 2000, s. 4.

bilgilendirme yapmaktır. Bu çalışmada da bu hedefin küçük bir parçasına yer verilerek Osmanlı Devleti'ne yönelik seyahatlerin hangi vasıtalarla gerçekleştirilebileceği, seyahat süresince gezginin yanında bulundurması gereken malzemelerin neler olduğu, mevsim ve iklim koşulları, dönemin korkulu rüyası sıtma hastalığı, seyahat usulleri ve pasaport kullanımı ile konaklama imkânlarından bahsedilmiştir. El kitabının hayli akıcı ve anlaşılır bir üslupla kaleme alındığını ifade etmekte yarar vardır. Tasvirlerin ve anlatım biçiminin zenginliği, ihtiyaç duyulan bilgilerin detaylı ve kısmen nesnel bir yaklaşım biçimiyle okuyucuya sunulmuş olması yayınevinin Osmanlı coğrafyasına özel bir ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan özellikle Osmanlı Devleti konusunda deneyim sahibi gezginlerin kanaatlerine yer verilmiş olması el kitabını daha zengin ve ilmi kılmış, okuyuculara farklı bakış açıları ve yaklaşım biçimlerini tanıma fırsatı sağlamıştır.

Bununla birlikte el kitabında Osmanlı topraklarına yönelik bir seyahat tertip etmenin gerekçeleri sıralanırken genel itibarıyla özendirici bir dil ve üslup kullanıldığı ifade edilebilir. Özellikle uçsuz bucaksız arazilerde at ile gerçekleştirilecek yolculukların heyecanı, Avrupa'nın gündelik hayatının karmaşa ve yoğunluğunun aksine ziyaret edilen coğrafyada doğayla baş başa kalmanın sağlayacağı huzur, tabi ürünlere rahatlıkla erişebilme imkânı övülmüş ve Avrupalılar adeta Osmanlı topraklarına davet edilmişlerdir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde turist rehberleri hüviyetindeki el kitaplarının seyyahlar tarafından kaleme alınan seyahatnamelerden son derece farklı bir tarza sahip oldukları söylenebilir. Nitekim seyahatnameler Batı dünyasının doğu toplumlarına yönelik önyargılarını da ciddi mahiyette ihtiva ederken el kitapları kişisel görüşlerden ziyade var olanı ortaya koymak için yazıldıklarından daha nesnel ve ikna edici bir yaklaşım biçimine sahiplerdir. Bu husus el kitaplarının Avrupa'daki okuyucu kitlesi hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre kitapların muhatabı daha çok gündelik hayatın karmaşası ve koşuşturmacasından belirli ve sınırlı bir süre uzaklaşmak maksadıyla seyahate çıkan kimselerdir. Elbetteki belirli bir hedef doğrultusunda uzun süreli yolculuklar gerçekleştiren seyyahlar yahut vazife gereği Osmanlı Devleti'ne misafir olan diplomatlar da bu kaynaklardan istifade etmişlerdir. Ancak el kitapları onlara ziyaret ettikleri toplumların siyasi, toplumsal, kültürel ve dini kodları hakkında tatmin edici bilgi ve belge sunmakta yetersiz kalabilmektedir.

Diğer taraftan el kitabının detaycı ve ikna edici söylemi kendisini belki de en çok mevsim ve iklim koşulları konusunda hissettirmektedir. Bu hususlarla alakalı çıkarımlar son derece isabetli ve gerçekçidir. Yaşanabilecek muhtemel olumsuz durumlarla ilgili sıtmaya özel bir vurgu yapılması dikkat çekici olmakla birlikte yetersizdir. Zira söz konusu dönemde bulaşıcı hastalıklar sadece Osmanlı Devleti'nin değil Avrupa'nın da adeta kanayan yarasıdır.

Detaylı anlatım ve güçlü tasvirleriyle öne çıkan bir diğer kısım da seyahat usulleri ve pasaportlarla ilgili bölümdür. Osmanlı topraklarının üç farklı usulde ziyaret edilebileceğini iddia eden el kitabı en doğru tercihin hangisi olabileceği yönünde de kanaat bildirerek turist ve seyyahların işini kolaylaştırmak istemiştir. Burada mühim olan el kitabının sunduğu seçeneğin yeterince tatminkâr olmasıdır. Benzer bir yaklaşım biçimi pasaportlar konusunda da kendisini hissettirmektedir. Kuşkusuz burada dikkat çekici olan ise seçeneklerin hangisinin tercih edilmesi gerektiği hususu değil bu seçeneklerin nasıl hayata geçirilebileceği yönündeki çıkarımlardır.

El kitabı konaklama imkânları konusunda da tatmin edici bir bilgilendirme yapmış seyyahların beklentilerini düşük tutmaları gerektiğini iddia etmiştir. Yayınevinin bu husustaki çıkarımlarının da tatmin edici olduğu söylenebilir. Zira Avrupa ile mukayese edildiğinde turizm ve turist konseptlerine daha uzak bir tutum sergileyen Osmanlı Devleti'nin özellikle de merkezden uzak bölgelerde yani taşrada konforlu bir konaklama hizmeti sunmadığı bilinmektedir. Sonuç itibarıyla olayları ele alış biçimi, detaylar konusundaki hassasiyeti, güçlü tasvir yeteneği gibi hususlar Murray Yayınları tarafından farklı seyyahlar ve Levant'ta yaşayan bazı İngiliz vatandaşların kanaatlerine dayalı olarak basılan turist rehberinin kıymet ve önemini

arttırmaktadır. El kitabını ehemmiyetli kılan bir diğer hususta 19. yüzyıl özelinde Osmanlı Devleti'nin varlıklarını ve hayat koşullarını Avrupalıların zaviyesinden okuyucuya sunmuş olmasıdır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Cumhuriyet Halk Partisi “Halkevleri ve Halkodaları”.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı “Çeşitli İllerdeki Sıtma Mücadelesi”.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı “İstanbul Sıtma Mücadelesi”.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı “Kanun Tasarısı”.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı “Kinin Alımı”.

BCA, Muameleat Genel Müdürlüğü “Soru Önergesi”.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A. MTZ. GR., nr. 4/10.

BOA, C. İKTS., nr. 9/436,

BOA, DH. MKT., nr. 2346/30.

BOA, İ. MMS., nr. 65/3057.

BOA, Y. PRK. ZB., nr. 21/37.

BOA, ZB., nr. 370/94.

B. Araştırma ve İncelemeler

A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia, Ed. John Murray, John Murray Publications, London 1854.

ACAR, Sibel, “Konstantinopolis Nasıl Görülür? On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul”, *İdealkent*, C. 8, S. 22, Eylül 2017, s. 665-691.

AKBULUT, İlhan, “Devletin Kanunu, Padişahın Buyruğu: Osmanlı Fermanları ve Bir Yargıtay Kararı”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 20, Ocak 1996, s. 177-180.

ÂLEMDAR, Korkmaz, “Seyahatnamelerde Ankara”, *Ankara Ankara*, Ed. Enis Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 245-253.

ALPARSLAN, Halil İbrahim, “20. Yüzyılın Başında Kemeraltı Kahvehaneleri”, *Ege Mimarlık Dergisi*, S. 62, Mart 2007, s. 24-27.

ARMSTRONG, John-David M. Williams, “The Steamboat and Popular Tourism”, *The Journal of Transport History*, C. 26, S. 1, Haziran 2005, s. 61-77.

BAĞDATLI, Özlem, “Bilgelik ve Felsefe İlişkisi”, *Kesit Akademi Dergisi*, C. 4, S. 16, Sonbahar 2018, s. 280-291.

BARANAYDIN, Fırat-Doğu Baranaydın, “Apokaliptik Kiliseler”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 17, Mayıs 2019, s. 213-228.

BENEDICTUS, Leo, “A Brief History of the Passport”, *The Guardian*, 17 Kasım 2006.

- BRETTEL, Caroline B., "Nineteenth Century Travelers' Accounts of the Mediterranean Peasant", *Ethnohistory*, C. 33, S. 2, Bahar 1986, s. 159-173.
- BRYCE, Trevor, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- BULUÇ, Gülçin, "Kervansarayların Türk Turizmine Zincir Konaklama İşletmeleri Olarak Kazandırılması", *Anatolia*, C. 6, S. 1, Nisan 1995, s. 38-45.
- CESERANI, Giovanna-Giorgio Caviglia-Nicole Coleman-Thea De Armond-Sarah Murray-Molly Taylor Poleskey, "British Travelers in Eighteenth-Century Italy: The Grand Tour and the Profession of Architecture", *The American Historical Review*, C. 122, S. 2, Nisan 2017, s. 425-450.
- CORNWALL, Sir James Marshall, "The Seven Churches of Asia", *History Today*, 1 Ocak 1979.
- ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürûr ve Pasaport Nizâmânemeleri", *Belgeler Türk Tarih Kurumu Dergisi*, C. 15, S. 19, Ocak 1993, s. 169-181.
- _____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ÇAKICIOĞLU, Raziye Oban, "Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Aralık 2007, s. 337-356.
- ÇALIŞKAN, Bahar Budan-Ayper Somer, "Sıtma (Malarya) ve Tedavisi", *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, C. 10, S. 6, Aralık 2018, s. 35-40.
- ÇALLI, Didar Sarı, "Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu", *Turizm ve Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 1, Ocak 2015, s. 4-28.
- ÇELEBİ, Kâtip, *Mizânü'l-Hakk Fî İhtiyârî'l-Ehakk/İhtilaf İçinde İtidal*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018
- ÇELİK, Emre, *Osmanlı'nın Ecnebî Misafirleri: Seyyah-Turist, Güzergâh ve Devlet*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2019.
- _____, "Osmanlı Topraklarına Yeni Bir Gezi Türü: 19. ve 20. Yüzyılda Cruise Gezileri", *CTAD*, C. 16, S. 32, Güz 2020, s. 399-430.
- ÇELİK, Hüseyin, "Urquhart David", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 180-181
- ÇETİN, Emrah, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Otel ve Misafirhanelere Dair Düzenlemeler", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C. 29, s. 1, Bahar 2018, s. 1-14.
- DANIS, Martin-Maxime Mouchet-Therese Giacomini-Pierre F. Guillet-Fabrice Legros-Miloud Belkaid, *Médecine et Maladies Infectieuses*, C. 26, S. 3, Nisan 1996, s. 393-396.
- DOĞAN, Muhuttin, *On Dokuzuncu Yüzyıl İngiliz Seyahat Edebiyatında Osmanlı'nın; Osmanlı Seyahat Edebiyatında da Avrupalıların Yansımaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016.
- ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- ERŞAHİN, Rukiye, "Bir Çay İçelim mi? Sosyokültürel Açından Çay", *Tourism and Recreation*, C. 3, S. 1, Haziran 2021, s. 55-65.

- GEDİKLER, Hülya Gölgesiz-Saadet Tekin, “Osmanlı’dan Günümüze İzmir Kahvehane Kültüründen Kesitler”, *Ege Stratejik Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 2, Temmuz 2019, s. 55-82.
- GOELDNER, Charles R.-J. R. Brent Ritchie, *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, Wiley, New Jersey 2006.
- GOODWIN, Grainne-Gordon Johnston, “Guidebook Publishing in the Nineteenth Century: John Murray’s Handbooks for Travellers”, *Studies in Travel Writing*, C. 17, S. 1, Ocak 2013, s. 43-61.
- GÖKÇEN, Salim-Abdülkadir Gül, “Kapitülasyonlar Kaldırıldıktan Sonra Osmanlı Devleti’ndeki Ecanibin Durumu (R.133/M.1917 Senesi Ecanib İstatistikleri)”, *Tarih’in Peşinde*, S.3, Nisan 2010, s. 151-171.
- GÜNAY, Vehbi, “İzmir’e Âit H. 1118 (M. 1706-7) Tarihli Bir Kahve Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 14, S. 1, Haziran 1999, s. 190-192.
- GÜNERGÜN, Feza-Şeref Etker, “From Quinaquina to ‘Quinine Law’: A Bitter Chapter in the Westernization of Turkish Medicine”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 14, S. 2, Haziran 2013, s. 41-68.
- GÜRKAN, Tanju, “Bruner’in Öğretim Kuramı Üzerine Bazı Düşünceleri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, Eylül 2019, s. 207-222.
- GÜRSOY, İlkey Taş, “Horse-Drawn Carriages: Sustainability at the Nexus of Human-Animal Interaction”, *Journal of Sustainable Tourism*, C. 28, S. 2, Ocak 2020, s. 204-221.
- <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 20.12.2022).
- <https://www.britannica.com/biography/Charles-Fellows> (E.T. 27.12.2022).
- HUNTER, F. Robert, “Tourism and Empire: The Thomas Cook & Son Enterprise on the Nile, 1868-1914”, *Middle Eastern Studies*, C. 40, S. 5, Eylül 2004, s. 28-54.
- ILICA, Ali, “Çorum’da Tarihi Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Veli Paşa) Hanı ve Vakfı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 9, Ocak 2000, s. 1-19.
- INGHOLT, Mathias Molbak, “Temperate Climate Malaria in 19th Century Denmark”, *BMC Infectious Diseases*, C. 22, S. 432, Mayıs 2022, s. 1-11.
- IŞIK, Zekeriya, “Osmanlı’nın Son Zamanları Cumhuriyet’in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 51, Nisan 2021, s. 51-83.
- KARACA, Mehmet, “Küresel Dünyada Kültürler Arası İletişim ve Değişen Medyanın Rolü”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 13, Bahar 2015, s. 134-157.
- KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev: Füsün Doruker, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995.
- KOÇER, Gülsemin, “Turizm Tarihini Keşfetmek: Modern Turizmin Doğuşu ve Doğu’nun Cazibesi”, *Near East Historical Review*, C. 10, S. 3, Temmuz 2020, s. 327-344.
- KONAN, Belkıs, *Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- KUNT Sinem, “Seyahat Acentalarının Bakış Açısıyla Bir Niş Pazarın Profili: Somut Kültürel Miras Yaklaşımı ile Yedi Kiliseler”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, C. 15, S. 1, Nisan 2018, s. 6-22.

- KUNT, Sinem-Ali İsra Güngör, “Aziz Yuhanna’nın Kitabı Çerçevesinde Yedi Kiliseler ve Bu Kiliselerin Türkiye İnanç Turizmindeki Yeri”, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, S. 1, Ocak 2017, s. 71-92.
- KUZUCU, Kemalettin, *Bin Yılın Çayı, Osmanlı’da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, S., *Osmanlı Belgelerin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.
- _____, “Mürur Tezkiresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 60-61.
- LARSON, Eugene, “Ionia”, *Salem Press Encyclopedia*, 2020, s. 1-3.
- MURRAY, John, *John Murray III 1808-1892, A Brief Memoir by John Murray IV*, John Murray, London 1919.
- MUSTAFAYEV, Söhrab, “Cumhuriyet Döneminde Sıtma ile Mücadele ve Yasal Düzenlemeler (1923-1946)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 2, Temmuz 2019, s. 1112-1137.
- ÖNAL, Muhsin, *Cumhuriyetin Başkentinde ABD’li Misyonerler, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara-İstanos-Muratça İstasyonları*, Nobel Bilimsel, Ankara 2022.
- PACK, Sasha D. “Tourism and the History of Travel”, *Journal of Tourism History*, C. 14, S. 1, Haziran 2022 s. 103-117.
- PARTEN, Arzu, “Kent ve Sessizlik”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 5, Haziran 2017, s. 1-12.
- PRATT, Henry, “Pratt’s Improvements in Portmanteaus and Travelling Trunks”, *English Patents of Inventions, Specifications: 1868, 1754-1835*, Ed. George Edward Eyre ve William Spottiswoode, H.M. Stationery Office, Londra 1857, s. 1-4.
- “Russian Caravan Tea”, *Scientific American*, C. 81, S. 10, Eylül 1899.
- SCHIFFER, Reinhold, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*, Editions Rodopi B.V., Amsterdam & Atlanta 1999.
- SERT, Gürkan-Emre Dölen, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Devlet Kinini”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 14, S. 2, Haziran 2013, s. 69-86.
- SEZER, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, Mayıs 2003, s. 105-124.
- SOLMAZ, Seyit Ahmet, “Turizmin Doğuşu: Sosyolojik Bir Olgu Olarak Turizm Nasıl Ortaya Çıktı?”, *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, C. 5, S. 19, Ekim 2019, s. 867-882.
- SMITH, Albert, *Customs and Habits of the Turks*, Higgins & Bradley, Washington, 1856.
- ŞAHİN, Şayan Ulusan, “Türk Kültüründe At Arabası (At Arabalarının Dili)”, *Bilgi*, S. 32, Kış 2005, s. 165-178.
- TOSKAY, Tunca, *Turizm-Turizm Olayına Genel Yaklaşım*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- TOURNEFORT, Joseph Pitton, *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

- TURAN, Şerafettin, “Levant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul 2003, s. 145-147.
- URRY, John, *Turist Bakışı*, Çev: İbrahim Yıldız & Enis Tataroğlu, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2009.
- UYSAL, Gürhan-Davut Ateş-İsa İpçioğlu, “Industrial Revolution: Impetus Behind the Globalization Process”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 15, S. 2, Aralık 2008, s. 31-48.
- VERGARA, Fernando-Tamara A. Tadich, “Effect of the Work Performed by Tourism Carriage Horses on Physiological and Blood Parameters”, *Journal of Equine Veterinary Science*, S. 35, Ocak 2015, s. 213-218.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “John Murray’ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon’u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed. M. Çağatay Özdemir ve Yunus Emre Tekinsoy, Türk Yurdu, Ankara 2016, s. 125-151.
- YAŞAYANLAR, İsmail, “19 ve 20. Yüzyıllarda Kırmasti ve Mihaliç Kazalarında At Yetiştiriciliğine Dair Veriler”, *OTAM*, S. 37, Bahar 2015, s. 375-396.
- YAZICI, Özgün Forlar, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Turizm (1850-1923)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2022.
- YILMAZ, İbrahim, “Osmanlı’da Turizmin Doğuşu ve Gelişimi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 23, S. 3, Eylül 2021, s. 1149-1158.

Summary

The significant enrichment of Western societies, which entered into a rapid development process with the Industrial Revolution, has opened the doors of new opportunities and possibilities to them up to the end. The eighteenth and especially the nineteenth centuries can be called the age of travel for the Europeans who lived unaware of the existence of a world outside themselves for a long time, or more accurately, satisfying their interest or curiosity about the outside world with hearsay information. When evaluated in the context of Western societies, the idea of traveling, which dates back to ancient times and attracts attention as an ordinary and familiar event for at least some people, has now become a target that can be reached by much wider segments. Undoubtedly, the steps in this direction have led to the development and dissemination of tour guiding services.

The scope of these services, which were previously limited mostly by personal efforts and knowledge gained from the indigenous population of the visited geography, has expanded over time and the guidance activity has acquired a more professional aspect. One of the developments in this field is the handbooks prepared for people who will visit different countries for touristic purposes. The fact that these books, which serve as a kind of guide, give very useful and practical results for those who want to get prior knowledge about the region to be visited, has increased the popularity and prevalence of the literature in this field. In particular, the handbooks of Murray publications, which bear the same name as the owner, have been the most striking in this field.

The general aim of these handbooks belonging to Murray Publishing, which was first published in 1840 and continued to exist in the market with extended reprints in the following years, is to guide the Europeans who want to travel to the Ottoman lands and to inform them about the mentioned lands. In this study, a small part of this target is included and the materials that the traveller should have with him during the trip, the seasonal and climatic conditions, the fearful malaria disease of the period, the travel methods, and the use of passports and accommodation opportunities are mentioned. It should be noted that the handbook is written in a very fluent and understandable style. The richness of the depictions and the way of narration, the fact that the necessary information was presented to the reader in a detailed and partially objective approach reveals that the publishing house showed a special interest in Ottoman geography. On the other hand, the fact that the opinions of travellers who had experience in the Ottoman Empire were included made the handbook richer and more scientific, and provided the readers with the opportunity to get to know different perspectives and approaches.

However, it can be stated that generally an encouraging language and style was used in the handbook while listing the reasons for organizing a trip to the Ottoman lands. In particular, the excitement of horse journeys in vast lands, the tranquillity of being alone with nature in the visited geography, and the possibility of easily reaching natural products were praised, and Europeans were almost invited to the Ottoman lands, in contrast to the chaos and intensity of European everyday life. In this respect, it can be said that handbooks in the form of tourist guides have a very different style from travel books written by travellers. While travel books contain serious prejudices of the Western world towards eastern societies, handbooks have a more objective and convincing approach since they are written to reveal the existing rather than personal opinions. This matter also provides important clues about the readership of handbooks in Europe. In this respect, the readers of books are mostly those who go on a trip to get away from the hustle and bustle of everyday life for a certain and limited time. For sure, travelers who made long journeys in line with a certain goal or diplomats who were guests of the Ottoman Empire due to their duty also benefited from these sources. However, the handbooks may be insufficient to provide them with satisfactory information and documents about the political, social, cultural, and religious codes of the societies they visit.

On the other hand, the detailed and convincing mode of the handbook makes itself feel mostly about the seasons and climatic conditions. The inferences related to these issues are extremely accurate and realistic. A special emphasis on malaria-related to possible negative situations that may be experienced is remarkable but insufficient. In that period, infectious diseases were not only a fundamental problem of the Ottoman Empire but also in Europe.

Another part that stands out with its detailed narration and impressive depictions is the section about travel methods and passports. The handbook, which claims that the Ottoman lands can be visited in three different ways, also wanted to facilitate the trip of tourists and travellers by expressing an opinion on which one might be the most correct choice. The option offered by the handbook is satisfactory. A similar approach can be observed in the issue of passports. Undoubtedly, what is remarkable here is not which of the options should be preferred, but the inferences about how these options can be carried out.

The handbook has also provided satisfactory information about accommodation facilities and claimed that travellers should keep their expectations low. It can be said that the publisher's conclusions on this issue are also satisfactory. Because it is known that the Ottoman Empire which remained aloof to tourism and tourist concepts compared to Europe, could not offer a comfortable accommodation service, especially in regions far from the centre, that is, in the countryside. As a result, aspects such as the way it handles events, its sensitivity to details, and its strong descriptive ability increase the value and importance of the tourist guide published by Murray publications based on the opinions of different travellers and some British citizens living in the Levant. Another point that makes the handbook important is that it presented the living conditions of the Ottoman Empire to the reader from the point of view of the Europeans in the nineteenth century.

